

Яків Гейко

ПОПРУЖНА

Село Ставищенського району на Київщині

(Фрагменти історії)

Київ, 1987 р.

ВІДГУК

на роботу Я.Т. Гейка – Попружна. Село Ставищанського району на Київщині
(Фрагменти історії).

Рецензована праця має історико-краєзнавчий характер.

В ній автор намагався викласти історію рідного села з початку його заснування до Великої Вітчизняної війни. Ним широко використана історична література, працював автор і в архівах. До того ж знання з природи, географії села, його забудови, особисті спостереження, спогади, які вплітаються в розповідь – все це надає роботі певного колориту, завершеності.

Я.Т. Гейко добре як для краєзнавця володіє словом, тому рукопис читається легко, з інтересом і, як би сказала, позитивно виділяється серед інших праць даного профілю. Важливим доповненням до рукопису є збірка спогадів автора про історію рідного села. Вона може ввійти складовою частиною в текст.

Я.Т. Гейко в цілому вірно змальовує історію села, в дореволюційний і радянський час, не обминає таких складних проблем як проведення колективізації, показує, що і в важкі часи селяни залишалися трударями, чесно працювали на сільській ниві. Історія с. Попружна значною мірою типова для всієї Київщини. Тому видання такої краєзнавчої праці могло б викликати інтерес у широкого кола читачів.

Разом з тим, рукопис не позбавлений і недоліків. Автор дуже часто наводить матеріали, які не мають безпосереднього відношення до історії села. Їх можна було б трохи скоротити, не виправдано широко в рукопису цитуються цілі документи. Їх зміст можна було б викладати своїми словами, цитуючи найбільш важливі місця.

У розділі про історію села другої половини XIX ст. варто було б не обмежуватись загальною характеристикою селянського землекористування, а показати, скільки землі було в окремих господарствах, більш яскраво показати становище селянських родин.

Зовсім автор не торкається національних проблем, ніби в селі їх не виникало стосовно освіти тощо. Не завжди в рукописі витримується принцип хронологічного викладу матеріалу.

Прикро, що автор зовсім обійшов питання голоду 1933 р. Без цього картина історії села 30-х рр. дуже неповна. І взагалі остання частина тексту, після колективізації, висвітлена найбільш слабо, неповно. Між тим в історіографії прийнято доводити виклад матеріалу до 1941 року.

Вважаю, що автор міг би швидко допрацювати рукопис. Після доробки і ретельного редагування рукопис заслуговує на те, щоб бути прийнятим у видавництво на предмет друкування.

Сг.н.с. відділу історико-краєзнавчих
досліджень Інституту історії АН УРСР,
кандидат історичних наук О.І. Лугова

ЗМІСТ

	Стор
ВІД АВТОРА	- 4 -
I: ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	- 5 -
II. В ЧАСИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАНУВАННЯ ТА	- 10 -
НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648-1654 рр.....	- 10 -
III. РЕФОРМА 1861 р.....	- 17 -
IV. РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр.....	- 26 -
V. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ	- 35 -
VI. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.....	- 49 -
VII. СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ	- 59 -
VIII. НЕП І КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ	- 69 -
IX. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕФОРМИ.....	- 87 -
ПОСИЛАННЯ	- 90 -
ДОДАТКИ.....	- 93 -

ВІД АВТОРА

Ці фрагменти історії Попружни написані на основі маловідомих друкованих джерел і архівних матеріалів, що збереглися в Київському Державному обласному архіві і Вентральному Державному Історичному архіві УРСР. Також на основі фактів і подій, свідком яких був автор.

Опис подій закінчується початком суцільної колективізації сільського господарства, тобто періодом, після якого автор був позбавлений можливості тримати живий зв'язок з селом із-за переїзду на праце до іншої місцевості.

Односільчанин, який познайомиться з цими фрагментами історії Попружни, мусить уся ідо мити свій громадянський обов'язок доповнити їх новими відомими йому фактами подій аж до сучасних днів. Все те в письмовій формі у вигляді спогадів необхідно Здати на охорону до Музею Трудової Слави села.

Автор упевнений, що колись серед земляків знайдеться ентузіаст, який на основі зібраних матеріалів напише яскраву, захоплюючу історію села. Вона викличе певний інтерес і любов у підростаючого молодого покоління сільських трударів до знання історії рідного краю.

Я. Гейко

19.11.1987 р.

м. Київ

I: ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

На південному кордоні Київщини: на крутосхилих та відлогих пагорбах, які ланцюжком простяглись вздовж сріблястої річечки Красючки, що змійкою в'ється серед них, розкинулось невеличке українське село Попружна. Його білі хатки потонули в густій зелені садків, звідки вузькими стрічками до ставу збігають по схилах по горбів смарагдові садиби. В кінці ставу село підступає до чудового (колись) лісочка, який тягнувся до заболочених берегів річки Гнилий Тікич, котра на півдні, злившись з Гірським Тікичем, Синюхою впадає в Південний Буг.

Попружну оточують багаті своєю історією населені місцевості, до яких при потребі попружани колись ходили пішком чи їзді волами.

За 15 кілометрів на захід, за глибоким яром Ковалихою, принишло непривабливе тепер містечко Ставище, однойменний районні центр. Колись, у сиву давнину Київської Русі, це було велике місто Любомир¹, яке внаслідок ворожих набігів було зруйновано вщент. Потім воно відновлювалось не раз під назвою Ставища і вже під час Хмельниччини грало неабияку визвольну року.

За 25 кілометрів на північний схід від села знаходиться колишнє повітове місто Тараща, яке в роки нашестя німецько-кайзеровських окупантів на Україну прославилось як центр – непереможного партизанського руху проти окупантів.

За 50 кілометрів на північ від Попружни – місто Біла Церква, колишній центр народно-визвольного руху проти панської Польщі, резиденція Богдана Хмельницького тоді.

За 70 кілометрів на схід – Корсунь-Шевченківський, яскравий маяк переможних боїв війська Богдана Хмельницького в часи Народно-визвольної війни 1648-1654 рр., а у Велику Вітчизняну війну 1941-1945 рр. район тривалих запеклих боїв на оточення великого угруповання німецько-фашистських військ Радянськими після визначної героїчної битви за Дніпро.

На південь за 75 кілометрів – місто Умань, колишній центр гайдамацького руху на Україні, де, учиняючи волю народу, гуляли безстрашні народні месники Гонта та Залізняка.

А що ж відомо про Попружну, яка опинилась в самому осередку такого яскравого букету видатних міст? Які вихори її обвівали, які бурі передували?

Сучасна назва села походить від назви урочища "Попружна", на якому виникло пізніше поселення. Маються підстави гадати, що ця назва урочища тягнеться ще з часів Київської Русі, коли численні орди половців, кочуючи в пониззях Дону і Дніпра, часто робили спустошливі напади на землі Русі.

З 1061 по 1210 р. відбулось 46 таких спустошливих половецьких нападів. Після кожного нападу залишались спалені села, зруйновані міста. Кілька разів половецькі війська нападали і на головне місто Русі – Київ. Особливо сильно було воно зруйноване в 1203 р.²

В цих місцях, в межиріччі Гнилого Тікича та річки, що тепер називається Красилівкою чи Кросючкою, перед нападом зосереджувались передові загони кочівників. Тут вони набиралися сил, випали своїх коней, приводячи їх до бойової готовності. В переддень нападу половці лаштували свої загони на розі високого обривистого виступу, що вигідно тягнувся природним плато вздовж косогору, де тепер розселена Заболотнівка. Після випасу вони сюди зводили своїх коней, де зручно було їх ладнувати, попружити й шикуватись робити бойовий огляд загонів. Звідси з високих пагорбів, зручно суло вести й постійні спостереження за обороною русичів, які мали и поблизу цього місця передові оборонні споруди Київської держави, так звані давньоруські городища, призначенням яких було стримувати несподівані наглі напади кочівників на володіння держави.

Сліди цих городищ збереглися майже до наших часів на території теперішніх сіл Брилівки, Антонівки та Журавлихи. Про це пише відомий дослідник історії населених місцевостей Київської губернії Похілевич в своїй книзі, виданій в середині XIX століття³. Ось як він про це розповідає, описуючи Брилівку:

"Брилевка, село на левой стороне Гнилого Тикича, в 3-х верстах от озера Попружной. Называется также Буркатовкою, по имени шляхтича Бурката, в прошлом веке жившего. Но название Брилевка древнее. При селе есть древнее замковище на правой стороне Гнилого Тикича, при впадении в оный ручья Красиловки⁴. Замок был обведен в полукруге до речки валами, еще и доселе заметными и палисадом"⁵.

Про залишки цих давньоруських городищ нагадується також в "Історії міст і сіл УРСР"⁶.

Якщо це так, то неважко уявити, що русичі, знаходячись на своїх передових опорних городищах, пильно слідували за поведінкою войовничих кочівників, що зосереджувались у межиріччі названих рік. Як тільки на вказаних пагорбах

з'являлись ворожі вершники і починали шикуватись, попружити коней, зразу ж спостерігачі від русичів доповідали про це в своє городище гаслом "ПОПРУЖАТЬ!, ПОПРУЖАТЬ!!!"

Це гасло повторювали, очевидно, так часто на територіях висунутих прикордонних городищ аж до Юр'єва (тепер Біла Церква.) в різних словозмінах, що звідціль і пішла назва цього урочища – "Попружна", Бо ж згідно з законами словозмін назва "Попружна" це і є назва місцевості (урочища), що походить від назви події, яка там відбувалась, а саме, – там попружили коней.

Коли було заселено це урочище і ким, то невідомо, про це немає певних свідчень, Лише три половецьких (а може скіфських чи сарматських) могили, що височать на полях села з незапам'ятних віків, свідчать, що землі ці колись не дрімали, тут вирувало життя, точилась боротьба, велись кровопролитні війни племен і народів. Про це могили в полі з вітром говорили...

Ті могили в полі тепер розорані тракторами так, що вони ледь помітні навіть зблизу. А колись вони видні лис ь в вельми далекої відстані, аж з дальніх сіл. В одній з них, в тій що біля Гейсихських полів, у 1920 році на глибині півтора метра пастухи викопали кістки голо:и коня древнього захоронення⁷. Таких могил багато на полях України. Тільки незначна кількість їх на сьогодні досліджена.

Нещодавно в одній з таких могил в Запорізькій області – Чингульській, було відкопано величезний дерев'яний саркофаг, у якому виявився похований останній із знатних половців, що згадуються в давньоруських літописах, – Жан Тільгак. Він воював у середині XIII віку в наших місцевостях проти литвинів на запрошення Галицького князя Данила. Князь Данило навіть поріднився з Тільгаком, одруживши свого сина на дочці хана Про це згадується в Галицько-Волинському літопису.

Світовій археології, що займається історією середньовікових кочівників, де не зустрічалось настільки багатого поховання, як тут. Вироби, що зустрічались у інших похованнях із заліза і бронзи, тут були із срібла та золота. Поруч із саркофагом у могилі було знайдено п'ять осідланих коней.

Воїн був одягнений у золототканий візантійський жупан, оперезаний трьома лицарськими поясами роботи західно-європейських майстрів. На безіменних пальцях обох рук масивні золоті персні з дорогоцінними самоцвітами. У правій руці – золотий жезл, ліворуч – лежав повний набір зброї лицаря. В ногах – звернута кольчуга і пишний роззолочений шолом руського типу з напівмаскою, що закривала в бою

обличчя. Тут же – чудо гардероб хана: складені для дальньої дороги шість казково дорогих гаптованих парадних жупанів, подарованих йому "з плеча", як рівному, візантійським імператором, європейськими королями та удільними руськими князями. Більше семи століть вони пролежали в запорізькій землі і незважаючи на те, київським фахівцям удалось багато дечого з того реставрувати, в тім числі й жупани⁸.

Історики вважають, що Попружну заснували селяни – втікачі в першій половині XVIII століття. Однак, маються підстави твердити, що поселення це тут виникло набагато раніше. Це підтверджується тим фактом, що уже в середині XVIII століття (в 1766 р.) у Попружні була, побудована православна церква 7-го класу (вона була знесена в 1937 р, при будівництві на тому місці нової школи). Така церква в ті часи не могла-бути побудована за короткий час і для незначної кількості прихожан. Виходить, що в першій половині XVIII століття в Попружні проживала уже значна кількість православного населення, серед якого, як відомо, було багато й польської шляхти. А це значить, що поселення тут виникло ще до XVIII століття, до часів панування тут Речі Посполитої, яка українські поселення до населяла польською шляхтою в цілях приборкання, та ополячення місцевого населення, укріплення кордонів від нападу турків і татар, Документальні джерела, де вперше згадується це поселення чи урочище поки що на території Радянського Союзу не знайдені. І це зрозуміло: їх необхідно шукати в архівах державних актів на території Польщі, по скільки в ті часи на Правобережній Україні діяла юрисдикція Речі Посполитої.

Відомо, що землі Київської Русі, знесилені спустошливими нападами половців та міжусобними війнами руських удільних князів, у 1239-1240 роках були захвачені і сплюндровані навалою монголо-татарських полчищ, що прийшли з азійських степів на чолі з Бату-ханом (Батийом), внуком Чингіз-хана. (На Русі монголів називали татарами).

Особливо сильний опір монголо-татарам учинила кияни. Вони, очолені намісником Галицько-Волинського князя Данила воєводою Дмитром, мужньо обороняли своє місто, але не вистояли проти переважаючих сил ворога. Залишаючи після себе попелища, руїни і трупи, полчища Батия, пройшли по Київській, Волинській і Галицькій землях навіть вдерлися в межі Польщі, Угорщини та Чехії.

Знесилившись в боях на Русі, головне військо татар-невдовзі повернуло назад до Східної Європи і в пониззі Волги заснувало державу – Золоту Орду. Вони ще

довго тримали під тяжким своїм ігом руські землі, не раз нападали на них, спустошували. Проте, татарам тепер давали і належну відсіч.

Так, у 1311 році західньоруські війська, очолювані князем Юрієм Слуцьким, розгромили в урочищі Ротку (околиця колишнього Юр'єва, нині Білої Церкви) великі сили татар, які втратили тут 8000 убитими. Це була перша перемога західньоруських князів над татарами, а затим уже була перемога литовського князя Гедеміна в 1320 році на річці Ірпені під Києвом. Після того – знаменита перемога східньоруських князів в союзі з західними на Куликовому Полі в 1380 році під проводом Дмитра Донського⁹.

II. В ЧАСИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАНУВАННЯ ТА НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1648-1654 рр.

Скориставшись відходом монголо-татарських військ, сильна на той час Литва в середині XIV століття зайняла південні землі Київської Русі. Про це згадують польські літописці кінця XIV століття. Так, Стрийковський говорить, що "при Ольгерді литовці учинили вільними від татар Торговицю, Білу Церкву, Звенигород і всі поля від Очакова до Києва і від Путівля до гирла (ріки) Дону"¹⁰,

З часом, з укладанням унії між Польщею та Литвою, все це перейшло до рук Польщі .

Поскілки Попружна знаходиться десь на кордоні між Уманщиною і Білоцерківщиною, то ознайомившись з деякими історичними джерелами, що стосуються виникнення міста Умані, можна встановити приблизно й час виникнення в урочищі Попружни поселення.

Л. Похілевич пише про Умань так:¹¹

"Сеймовим актом 1609 г. пустыня, называемая Уманью, пожалована в вотчинное владение Брацлавскому старосте Валентию Калиновскому. Эта пустыня, не обозначенная границами, имела в окружности более 300 верст и занимала весь нынешний Уманский уезд и далее простиралась в уезд Балтский, на 90 верст, до местечка Богополя. Но мы не верим пустыням, когда они жаловались польским правительством его вельможам и объясняем это слово отсутствием папизма в стране и крепостного права с польским владельцем. Через несколько лет Умань является (после указанного акта) довольно многолюдным городом, когда говорится о нем в купчей крепости на продажу Калиновским Уманского имения Станиславу Потоцкому".

Сеймова комісія, яка описала природні межі Уманської "пустині", все ж таки зазначила, що на ній є "нові посади" (поселення), але жодного з них не назвала і не згадала й Умані. Однак, маються документи за 1629 рік, в яких указано, що в Умані налічувалося 1067 "димів". Тоді ж місто густо обсідали чималі села.

Звичайно, за двадцять років не могло в безлюдній "пустині" вирости більше тисячі будинків у місті і десятки сіл навколо нього, Безперечно, багато з них існували тут і до 1609 року¹². Зважаючи на зауваження Похілевича, можна твердити, що в

окрузі 300 верств¹³ навколо Умані в XVII столітті уже було багато українських поселень, в тому числі й Попружна. Це підтверджується такими незаперечливими фактами.

По-перше, як було вище сказано, відомо, що в середині XVII століття в Попружні вже була збудована церква. По-друге, відомо (це буде нижче доведено), що в середині XIX століття в Попружні уже проживало населення 842 чоловіка, в тому числі 120 чоловік польської шляхти, з яких тільки 18 чоловік "латинствующих", тобто, католиків. Це значить, що переважна більшість шляхти тут відвідувала православну церкву, тобто встигла вже асимілюватись з українським населенням. Відомо ж, що процес асиміляції це довготривалий процес, який потребує не десятки, а сотні років.

Отже, з усього вищесказаного випливає, що існувавши на території Уманщини давні українські поселення, в т. ч. і Попружна, в XVII столітті були до населені польською шляхтою з ціллю, як було уже сказано, приборкання та ополячення місцевого населення.

Нащадки тієї шляхти живуть нині в Попружні. Це Барщевські, Березовські, Борячінські, Бердочники/Грудзінські, Дромарецькі, Заридькі, Канські, Красовські, Лясківські, Луцькі, Лаврусевичі, Маєвські, Мартичі, Нідзельські, Полонські, Ревуцькі, Шушківські, Юхимовичі та ще дехто. Деякі з них що довго в своїх сім'ях давали дітям польські імена, як от Гервась, Михась, Франя, Юзеф, Янко, Якуб то інші. Зважаючи на колишню роль їх предків у суспільстві, в селі ще аж до Жовтневої революції старше покоління селян при нагоді презирливо звало ці сім'ї "ляхами". А тепер ніхто й поняття не має, як то воно колись було. Все забулось, бо ж... "Все йде, все минає – і краю не має..." (Т.Г. Шевченко), Така діалектика життя і розвитку суспільства.

Те невідомо, хто з предків попружанської шляхти конкретно в якому "амплуа" виступив під час кріпаччини, якими вони посіпаками були у поміщика, але відомо, що на час Жовтневої революції багато хто з них так зuboжив, збіднів, що ледь зводне кінці з кінцями у своєму безпросвітному житті (після відміни кріпаччини). Вони напівголодні тепер тіснились в неопалюваних глинобитних хатах-розвалюхах, не бачачи в своєму житті ніякого просвітку. Наприклад, всі члени сім'ї Уласа Нідзельського пасли громадську отару овець і виключно з того жили. Сім'я Франка Грудзінського жила з того, що баба Франка куховарила в заможних сім'ях підчас всяких сімейних okazji чи великих свят. Якуб Лясківський, що жив біля глиняника на

Жабонряківці, ліпив цеглу-сирівку для селян, а дорослі сини й дочки Красовського Парамона постійно батракували в господарстві багатія Медника Василя.

Тільки один Кальостра (Калістрат) Грудзінський виділявся з них на все село і заможністю, і фізичною силою, і поведінкою. Він був єдиним в селі із нащадків польської шляхти, хто до самої Жовтневої революції намагався зберегти давні шляхетські гонор, пиху, виходки. Кальостра ставився до простих людей звисока, навіть з презирством. І так виховував своїх синів і дочок. Його сім'я в сільську церкву не ходила – возив всіх по неділям в Ставище до костьолу; зодягав своїх дітей в "панські" сукні та костюми. Його дочки носили ридикюлі та парасольки коли слід було і не слід, а старша дочка Маня (стара діва) завади сиділа на ганку з розкритою книжкою, часто й "догори ногами", бо ж була неписьменна. Люди, споглядаючи таке, завжди з неї сміялись. Менша дочка Соня, вийшла заміж за якогось підпанка й жила у Варшаві. Син Іван був грубіян і бабник, в селі всі боялись його, обходили, як то кажуть десятою дорогою. Напередодні першої світової війни він одружився з якоюсь панянкою з Ставищ, вона народила йому 5 дочок.

Жив Каліостра біля "сінокосу" (від Брилівки) в добротному великому (на кілька кімнат) поміщицькому будинку на високому підмурку з дощатими долівками та залізним дахом. В його господарстві було біля двох десятків десятин землі, дві пари добротних коней, кілька корів, необхідний реманенті; сільськогосподарські машини, вітряк.

Досить заможно жив Кальостра, але змагатись в достатках з такими багатіями села, як Мелник Василь та Заболотний Кость, йому було не під силу, хоч ті й дотримувались натурального селянського укладу життя.

Історія села Попружни, як і навколишніх сіл, нероздільно зв'язана з історією таких визначних в старовину міст України, як Ставище, Умань та Біла Церква, з державних актів та судових справ які збереглися, встановлено, що Ставища задовго до приходу поляків було великим містом, яке називалось Любомиром. Воно було спустошено татарами і довгий час залишалось без людей"¹⁴.

В документах за 1635 р. Ставище згадується вже як містечко, що мало оборонні укріплення та військовий гарнізон. Йому було надано Магдебурзьке право, за яким за ним зберігались певні привілеї¹⁵.

В часи, коли теперішнє село Станіславчик називались ще Братчиковою Греблею, а колишня Брилівка вже стала Буркатівкою, коли нестерпний гніт від

польської шляхти посилювався так, що польський шляхтич – пан став гірше турка чи татарина, селяни від панського гніту тікали з насиджених місць за Дніпрові пороги, де ще в кінці XV століття осіли втікачі. Їх називали козаками-вільними людьми. Там на острові Хортиця вони заснували Запорізьку Січ, де кували гостру зброю, готувались до походів на ворогів українського народу.

За Литовським статутом 1588 р. селяни були перетворені в кріпаків. Тому наприкінці XVI століття в різних місцевостях України виникають повстання селян та міського населення проти польсько-шляхетського гніту. Їх очолювали такі відважні відомі ватажки, як Косинський, Наливайко та інші. Біла Церква становиться центром визвольного руху українського народу.

З появою на Запорізькій Січі Богдана Хмельницького запоріжці вже вповні були дозрілими до великих визвольних походів.

Під час народно-визвольної війни 1648-1655 рр. Богдан Хмельницький неодноразово перебував у Ставищах, а Біла Церква довгий час була його постійною резиденцією. Після Переяславської Ради населення Ставищ, як і населення Білої Церкви, присягнуло на вірність союзу з Російською державою. Ставище стало сотенним містом Білоцерківського полку¹⁶.

Взимку 1655 р. біля Ставищ сталася велика битва між військом Богдана Хмельницького і польсько-татарськими силами. В ході цієї битви козацьке військо завдало ворогам значних втрат, вийшло оточення і з'єдналось з російськими військами, які знаходилися в районі Білої Церкви¹⁷.

З військом Богдана Хмельницького в той час евакуювалось багато сімей активних оборонців Ставищ, залишивши назавжди рідне місто, багато з них перебралось за Дніпро й поселились на постійне проживання в Лівобережній Україні. Деякі групи ставищан утворили там навіть великі поселення, як от Суми. Про це надруковано в довідковій книзі "Суми", виданій у 1979 році Харківським видавництвом "Прапор".

В розділі "Важнейшие события в истории города" написано: "1655 г. Весной сто семей переселенцев из местечка Ставище Белоцерковского полка во главе с атаманом Герасимом Кондратьевым пришли на Белицкое городище "на реке на Псле подле речки Сум" и, получив 25 июня разрешение русского правительства на поселение здесь, основали Суми. Город получил свое название от речки Сума, в устье которой он был основан".

Вповні вірогідно, що заснування хутора Гейків на Полтавщині, більшість населення якого носить прізвище Гейко, відноситься до того ж 1655 року, й родовід його тягнеться від Попружни де здавна живуть Гейки. На Дніпропетровщині в районі Кривого Рогу є два поселення під назвою Гейківка.

В 1664 р. на Подніпров'ї почалося велике повстання проти королівської Польщі, яке охопило майже всю Правобережну Україну, Центром його були Лисянка й Ставище.

Того ж року ставищани знищили польський гарнізон, і, опираючись на укріплення міста, відбили напад поляків. Але в наступному році зазнали страшної помсти. Як пише історик Маркевич, воєвода Чарнецький послав Тетеру і Замойського на Умань, Канєвського, свого племінника на Лисянку, а сам, з'єднавши великі сили, рушив на Ставище. Ставищани видержали п'ятимісячну осаду, але мусіли здатися. Через рік повстали знову. Чарнецький піддав старшин міста страті, власність жителів – пограбуванню, а місто вогню. З того часу Ставище зробилось незначним містечком¹⁸.

Російсько-польська війна 1664-1667 рр. завершилась укладенням Андрусівського перемир'я, за яким Правобережна Україна залишилась під владою Польщі. Це перемир'я викликало невдоволення на Україні, бо одвічна мрія українського народу про возз'єднання всіх його земель залишалася нездійсненою. На Уманщину і Білоцерківщину знову посунула польська шляхта. У вогненному трикутнику Корсунь – Умань – Біла Церква, де знаходилась Попружна та навколишні села разом із Ставищами, посилювались утиски і гноблення українського населення. Це викликало нові заворушення і повстання проти гнобителів.

Стихійна боротьба за визволення Правобережної України і возз'єднання з Росією з невеликими перервами тривала до кінця XVII і на протязі майже всього XVIII століть. Особливого розмаху вона набула, коли 10 листопада 1702 р. війська фастівського полковника Семена Палія після двох місячної облоги розгромили польський гарнізон у Білій Церкві. Козаки захопили тут 28 гармат, великі запаси пороху, гранат і свинцю¹⁹. Біла Церква знову стала оплотом боротьби українського народу за визволення Правобережної України.

Завдяки бойовим діям Палія, вслід за Білою Церквою стала незалежною від польської шляхти Уманщина і ряд інших, великих міст, відновлені Білоцерківський і Уманський полки. Але співвідношення сил було нерівним. Польський уряд надіслав

велику каральну армію, яка жорстоко придушила цей народний рух.

У 30-х роках XVIII ст. на Правобережній Україні розгорілася нова хвиля народних повстань. Повстанців шляхта називала гайдамаками. Населення Білоцерківщини та Уманщини брало активну участь у гайдамацькому русі. Народні месники скрізь громили панські маєтки, карали гнобителів.

Польські магнати намагалися зробити Умань та Білу Церкву не тільки неприступними фортецями та місцем притулку для панів, які тікали від народного гніву, а й осередками покатоличення населення. Та , у Умані було засновано уніатський монастир і школу єзуїтів при ньому, де навчалось біля 400 юнаків, багато з яких згодом активно допомагали гнобити український народ.

Найбільше за своїм розмахом селянське повстання розгорілося в 1768 році, яке дістало в народі назву Коліївщини. Воно почалося в Холодному Яру в районі Черкас і швидко поширилось на інші райони. Загони повстанців, керовані Максимом Залізняком, розгромивши невеликий загін конфедератів у Жаботині, пройшли "тріумфальним маршем" від Черкас через Смілу, Корсунь, Богуслав, Лисянку, Буки, Соколівку до Умані, і ...

Як та хмара, гайдамаки

Умань обступили.

(Т. Шевченко, "Гайдамаки")»

А що творилося в Умані – не зайвим буде прочитати відому поему – Т. Шевченка "Гайдамаки".

Під час Коліївщини гайдамаки неодноразово загрожували польському гарнізону Білої Церкви.

Населення Попружни та навколишніх сіл брало активну участь у гайдамацькому русі. Особливу роль тут відігравав Попружанський ліс. В ньому гайдамаки збирались, гуртувались, звідси робили наради на панські маєтки та каральні загони польських військ, що діяли під командуванням таких польських магнатів, як Потоцький та Браницький. У навколишніх селах палали у вогні панські маєтки, тікали до Умані і Білої Церкви пани та підпанки.

В часи небезпеки попружанські гайдамаки відсиджувались у лісі, ловили рибку в озері, Попружанське озеро, що про нього згадує Л. Похілевич, описуючи Брилівку, знаходилось в кінці Сінокосу на Брідку між останніми садибами від Брилівки і Лисою горою в лісі, де була садиба козака (ліоника). Уже за моєї пам'яті воно було

невеликим, густо зарослим татарзіллям, рогозою та очеретом, але досить ще глибоким, А колись, видно, його розміри були немалі. На купинах, розкиданих по озері, вигрівались на сонці зграйки черепах, які в великій кількості годились там.

Підчас громадянської війни пастухи напоювали в тім озері корів, коли пасли їх у виробленому лісі, купались там. Черепахи, що водились в озері, виводили своє потомство на схилах Лисої гори, де найбільше пекло сонце, Там вони вигрібали ямки, відкладали в них свої яєчка і загрибали піском. Потім щоденно ранком і ввечері приповзали туди і своєю сечею зволожували їх, аж поки з яєчок починали вилуплюватись черепашки. Вилупившись, вони самотійно діставались озера.

Бойові дії попружанських повстанців довго наганяли панам жаху, навіть після того, як гайдамацький рух на Україні вважався, уже придушеним. Де засвідчив не хто інший, як сам власник села граф Олександр Браницький. Його дід, коронний гетьман війська польського граф Франціско Ксаверій Браницький, за придушення гайдамацького повстання на Правобережній Україні, в 1774 році одержав від останнього польського короля у довічне спадкове володіння всю Білоцерківщину з Ставищанським ключем. Сюди входило 115 сіл разом з 37435 кріпаками і 400 тисяч десятин угідь з млинами, сукновальнями, заводами та іншими підприємствами й господарськими спорудами. Її наслідував потім єдиний син Ксаверія Браницького Владислав, що був одружений з православною племінницею російського князя. Потьомкіна Олександрою Василівною Енгельгардт – спадкоємицею великого маєтку свого дядька в Черкаському та Звенигородському повітах. Після Владислава залишилось чотири сини: Ксаверій, Олександр, Владислав и Костянтин²⁰.

Цей Олександр напевно був досить обізнаним у всіх подіях, які відбувались колись на землях його володінь. От і засвідчив він про те при розставанні з Попружною після відміни кріпосного права. Щоб підкреслити непокірний характер населення села, його бунтарський дух він у геодезичному плані розмежування земельних володінь Попружни 1869 року офіційно позначив місцевий ліс під назвою "Урочище Гайдамацький лес"²¹. Цим Браницький хотів застерегти царський уряд (одночасно і залякати), що без постійного поліцейного нагляду Попружну залишати не можна. Інакше, з якої причини давати таку назву звичайному, нічим не примітному лісу?

Збагнути істину, розгадати таємницю – в цьому велика місія дослідника. Мандрівка в глибину віків – давня мрія людства²².

III. РЕФОРМА 1861 р.

Після ряду переможних кровопролитних війн з Польщею, Швецією та Туреччиною Росія в XVIII столітті становиться великою і могутньою державою. Її міжнародний вплив на події в Європі при Катерині II досить образно охарактеризував тодішній канцлер Російської імперії, колишній вихованець Києво-Могилянської Академії граф Олександр Андрійович Голобородко. Наприкінці його канцлерства в розмові з видатним московським просвітителем і видавцем Миколою Івановичем Новиковим (невдовзі до арешту Новикова), сказав таке: "Не знаю, як буде після нас, бо за нас жодна гармата в Європі не сміла палити без дозволу Росії".

За так зданого другого розділу Польщі 1793 року вся Правобережна Україна відійшла до Росії. З цього часу тут, як і на Лівобережній Україні, введено губерніально-повітовий адміністративний поділ території. Попружна увійшла до Таращанського повіту Київської губернії. Волосна управа спочатку була в Брилівці, потім у Бесідці, і, нарешті, в Красилівці.

Володіння графів Браницьких залишилися недоторканими. Царський уряд неухильно зберігав за польськими магнатами всі їх колишні права і привілеї.

За свідченням Л. Похилевича, в цей час графам Браницьким належала вся Білоцерківщина, до складу якої причислялись: 2/3 Васильківського повіту, 1/3 Таращанського, 1/3 Канівського, 1/4 Звенигородського та значна частина Черкаського і Радомишльського повітів.

Після смерті графині Олександри Василівни Браницької (похоронена 15.08.1838 р. в Преображенській церкві м. Білої Церкви) Білоцерківщина була поділена на три частини між трьома її синами²³ – католиками з резиденціями: Владислав – у Білій Церкві, Костянтин – у Богуславі, Олександр – у Ставищах. (Четвертий син – Ксаверій – утік до Туреччини).

На час відміни кріпосного права (1861 р.) графу Олександрові Браницькому в Попружні належало:

1. Кріпаків – 310 душ,
вільнопроживаючих в маєтку однодворців та інших – 65 душ, в т.ч. прислуги – 9 душ; всього – 375 душ.

2. Землі:

Фільваркової-придатної	– 784 дес.
непридатної	– 121 дес.
У селянському наділі – садибної	– 65 дес.
польової	– 681 дес.
Всього	– 1673 дес.

Чистий прибуток складав:

від земель	– 3943 карб.
від питейної оренди	– 281 карб.
від інших статті	– 75 карб.
Всього	– 4299 карб.

Податок у державу – з розрахунку 5% від прибутків складав
– 215 карб.²⁴

Браницькі були нещадними визискувачами. Якщо в минулі часи, пише Л. Похілевич, знамениті старости Білої Церкви задовольнялись прибутком (податі міста і таке інше) - 264 крб.37 коп. (в перерахунку на 1860 р.), то Браницькі в 1860 р. з тих же статей оренди одержували 50 тисяч карб. сріблом і зверх того збір з селян роботою і натурою і прибутки з земель складали ще більше²⁵. Основою їх визиску була тактика "батого й медяника". Наприклад, граф Олександр Браницький, якому належала Попружна, міг виділити Попружанській громаді як подарунок 1224 кв. сажнів (0,5 га) вигону під будівництво сільської школи, чи побудувати в Ставищах навіть школу і лікарню, і в той же час до смерті закатовував селян-кріпаків за запізнення на панцизняну роботу.

Лише короткий перелік кримінальних справ того часу Канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора по Станіславчицькому фільварковому управлінню (до окладу якого входило більше двадцяти сіл) підтверджує це. Ось кілька з них:

– "Дело по жалобе 60-летнего крестьянина с. Красиловки Буншука Г. на управляющего имением графини Браницкой за отдачу его в рекруты".

28 декабря 1834 г. – 4 февраля 1835 г.

(ф. 442, оп.1, д.1631, лл.1-5).

– "Дело о смерти крестьянина с. Красиловки Таращанского уезда Киевской губернии Марчука после избиения его зкономом Олехцевичем за несвоевременный выход на работу".

Октябрь 1835 г. – декабрь 1835 г.

(ф. 442, оп.1 т.II, д. 5559, л. 17)

– "Дело о смерти крестьянина с. Красиловки И. Качука после нанесения ему побоев приказчиком имения помещиков Браницких П. Козяровским".

24 мая 1855 г. – 31 августа 1856 г.

(ф. 442, оп.439, д.745в лл.1-12).

– "Дело о рождении мертвого ребенка крестьянкой с. Красиловки принадлежащего помещику Браницкому, Мепьниковой после нанесения ей побоев зкономом Поповским".

27 августа 1859 г. – 9 октября 1859 г.

(ф. 442, оп.448, д. 45)

– "Дело по обвинению зконома имення графа Браницкого в с. Станиславчик Н. Бонякевича в наказании есаула И. Дидика розгами за невысылку на барщину нужного количества крестьян, после чего он умер".

11 августа 1845 г; – 1 марта 1852 г.

(ф. 442, оп.457 (1846), д.5, лл.1-58)

Царським маніфестом 19 лютого 1861 р, кріпосне право було відмінено. Частина поміщицьких земель, що знаходилась у користуванні селян, була передана сільським громадам у власність на правах викупу в поміщиків,

Як повідомляє в своїй праці (ст.737) Л. Похілевич, по викупному договору 1863 р. громада с. Попружни придбала у графа О. Браницького 663 десятини землі за 27 тисяч карб. 27 копійок. Пізніше громадою села були укладені й інші викупні договори на землю. В результаті все це було зафіксовано відповідним геодезичним планом, складеним у 1866 році по рішенню "Мирового з'їзду", й стверджено старшим землеміром цього з'їзду²⁶.

Нижче наведена виписка з плану земель с. Попружни, складеного 1866 року,

показує їх кількісне розмежування на тот час:

Наименование угодий	Колич.земли	
	дес.	саж.
1	2	3
Под усадьбами крестьян	87	2127
Под вакантными участками	1	1217
Под запасным магазином	-	928
Выгона с включением вновь образовавшихся на нем усадеб трех крестьян количеством 1-й десятины 1712 саж. и двух солдатских количеством 1271 саж.	14	1032
Полевой земли в даче I пахатной	396	-
Полевой земли в даче II пахатной	198	-
Полевой земли в даче сенокосной	100	1722
Итого удобной:	798	2228
Кроме того подаренной земли крестьянам из выгона на устройство сельского училища	-	1224
Сенокосного берега	2	-
Неудобной земли в усадьбах	6	2037
Под улицами и приулками	13	1345
Под межниками	7	-
Под дорогами	3	1680
А всего:	832	1314
Помещичьи земли при крестьянской и внутри оной:		
в Даче I №7	9	2321
в Даче I №8	5	336
в Даче II №9	22	2031
Под тремя экономич. огородами	3	1114
Под усадьбами вольноживущих лат.	16	2024
Под экономическим хутором	7	332
Всего экономической земли:	67	928
Итого по плану:	899	2242

Прим.: 1 десятина = 2400 кв. сажнів = 1,093 га

1 кв. сажень = 4,093 кв. метри.

Економічний хутір, що значиться в тім плані, знаходився поруч винокурні (гуральня), що межувала з землями села Станіславчика. В ньому проживала адміністрація винокурні.

Ця винокурня була побудована в 1818 р., а в 1842 р. перебудована з спорудженням кам'яних будівель і прилучена до Станіславчицького фільварку. В кінці віку удільним відомством винокурня продана на знесення. А хутір і ще дві економічні садиби з будівлями що знаходились в селі, викупив пізніше попружанський селянин Кость Заболотний.

У хуторі були добротні господарчі будівлі і один житловий будинок (панські хороми!), що доснився всередині білосніжна фарбуванням і кришталевиими рукоятками численних двостулкових дверей та вікон. У хуторі Кость жив зі своєю сім'єю як поміщик.

Господарчий будинок, побудований Браницьким на Новоселиці, Кость використовував як магазин під зерно (зерносховище), а житловий будинок – на підмурку з дощатими долівками (в центрі села біля місточка над річкою) – здавав у оренду Зелю Довгоносу під бакалійну крамницю.

Після Жовтневої революції, з організацією в Попружні крамниці споживчого кооперативного товариства Зель, не стерпівши конкуренції, виїхав з села до Києва. Заболотний Кость віддав будинок, що звільнився, вчителю Аринею Аврамовичу Шестопалу, як придане за дочкою Явдохою, в знак примирення з тим, що вона без дозволу батька утекла з дому і таємно обвінчалась з Аринею-бідняком. Згодом, Аринею Аврамович, побоюючись, щоб його із-за тієї хати не віднесли до "рангу" куркулів, – проміняв її Оксеню Шекері на невеличку стареньку хатину поблизу церкви і своїх родичів.

Під час "столипінської" реформи 1906-1910 рр. Кость придбав за безцінок чимало землі (більше 100 десятин) у Самарській губернії. Там він збирався утворити великий "мужицький" маєток. Та наступила Жовтнева революція і його затія провалилась. Сам він помер загадковою смертю в своєму хуторі під час громадянської війни. Хутір перейшов до рук його синів, а пізніше – до колгоспу "Переможець" с. Попружни.

Як Костю Заболотному вдалось так швидко розбагатіти було загадкою для всіх, бо ж він був звичайний мужик, селянин. Дехто пов'язували це с поставками цукрових буряків цукроварням, чим займався він деякий час до того, як розбагатіти.

За одно слід згадати, ще про один добротний будинок цільового призначення, що був побудований Браницьким в Попружні поблизу Водяного млина і використовувався ним як шинок. Після переходу цієї будівлі і садиби при ній до удільного відомства там була "монополька", де продавалась горілка. До речі, в ті часи її занадто багато виготовляли. Винокурні були під боком: у Станіславчику, Жидівській Греблі, Гойсихі, Красилівці, Федюківці, Ставищах. Браницькі дбали про те, щоб сліпити очі кріпаків. Про це свідчать тогочасні архівні документи.

Будинок і садиба, про які іде річ, були викуплені Грудзінським Кальострою, де він жив, а після Жовтневої революції під час колективізації там був клуб колгоспу "Надія".

Так майже всі графські будівлі в селі дійшли до наших часів, крім господарчих будівель фільварку, який було розгромлено ще за часів гайдамаччини.

В згаданій праці Л. Похілевича (ст.450) ми знаходимо досить скупі відомості про Попружну за станом на 1660 рік:

"Попружна, село при ручье Красиловка, в 2-х верстах ниже села Станиславчика и недалеко от впадения этого ручья с правой стороны в село Жидовской Гребле в Гнилой Тикич. Жителей обоего пола 842, из них 18 латинствующих и шляхты до 120.

Церковь Покровская, деревянная, 7-го класса, земли имеет 38 десятин, построена 1766 года".

У 1861 році в селі відкрито Церковно-Приходську однокласову школу з 3-х річним строком навчання, збудовану на кошти селян²⁷.

До того навчання дітей велось в селянських хатах випадковим "вчителями", найнятими батьками учнів.

У 1869 році була складено "План викупних крестьянских земельных участков с. Попружной, отмежеванных от земель помещика Браницкого". В цьому плані міститься більш уточнений опис земельних угідь села, а саме:

Наименование угодий	Колич. земли	
	дес.	саж.
1	2	3
Под усадьбами подворного пользования	84	315
Под пропущенными по договору подворного пользования	3	1777
Под застроенными из вагона	2	583
Под солдат	1	1219
Под подаренными под училище		1224
Под запасним магазином		928.
Выгона общего пользования, причитающихся на часть крестьян	12	449
Итого удобной усадебной:	104	1730
В полевом наделе пахотной	594	
Сенокосной	100	1722
Под подаренным сенокосным берегом	2	
Итого удобной полевой	696	1722
А всего удобной полевой усадебной	801	1052
Неудобной в черте села:		
Под улицами и дорогами	13	1347
Под рудками и болотами среди усадеб	6	2037
Под двумя кладбищами		2040
Под ручьями и протоками		550
Под рывинами и канавами	2	795
Всего неудобной земли в черте села:	23	
В полевом наделе:		
Под межниками	7	
Под дорогами	3	1680
Под подовиной ручья у границы Станиодавчика		507
Всего удобной и неудобной полевой и усадебной земли	836	406
Сверх того внутри окружной межи крестьянских земель сосят посторонние владения:		
Под церковью и двумя церковными усадьбами	3	1504

1	2	3
Земли, принадлежащие графу Браницкому:		
Под усадьбами, отдаваемыми в наем вольным жителям	13	1804
Под экономическими усадьбами	5	648
Выгона общего пользования с крестьянами, причитающегося на сторону помещика	14	1032

В тому ж плані значиться:

Дворів селянських по останній ревізії – 186²⁸.

(Остання ревізія буда перед відміною кріпосного права).

В цей план не занесені польові церковні землі, став, ліс і болото біля Тікича.

"Урочище Гайдамацький ліс" в плані винесено за межі землі села.

Те, що граф після розгрому гайдаками фільварку в Попружні більш його не відновляв – зрозуміло: він був впевнений, що його розгромлять і знову, А от відносно вилучення з плану села певне урочище – то вже напевне якесь шахрайство було задумано.

В травні 1869 р, граф О. Браницький деякі свої маєтки в аравійському повіті, в тім числі і в Попружні, продав Удільному відомству²⁹, яке відало землями і нерухомим майном, що належали царській фамілії. З того часу село називалось удільним, або царським, бо всі прибутки з нього йшли на утримання царської родини.

Київське губернське Статистичне управління приводить такі відомості про Попружну за 1900 р.:

"Село Попружна (удельного ведомства). В нем дворов – 90³⁰, жителей обоего пола 1350 человек, из них мужчин – 683, женщин – 667. Главное занятие жителей – хлебопашество; кроме того, крестьяне отправляются на заработки в Херсонскую, Таврическую, Ставропольскую и Бессарабскую губернии.

Расстояние от уездного города до села – 21 верста, от ближайших: железнодорожной станции (Белая Церковь)³¹ – 25 верст, паровой (Ржищев) – 70 верст, телеграфной (Ставище) – 10 верст, почтовой казенной (Тараща) – 21 верста, почтовой земской (Жидовская Гребля) – 8 верст.

В селе числится земли – 835 дес.³², из них принадлежит: Церкви – 53 дес. и крестьянам – 782 дес. Хозяйство ведется по трехпольной системе.

В селі існують: 1 православна церква, 1 часовня, 1 школа грамоти, 10 вітряних млинів і 1 хлібний магазин, де к 01.01.1990г. було 311 четвертей³³ озимого і 115 четв. ярового хліба.

Пожарний обоз складається з 3-х бочок і 2-х багров"³⁴.

За цими даними можна судити, що в той час Попружна славилась своїми майстровими людьми. Наявність в селі 10 вітряків найкраще тому підтвердження. Таку кількість вітряків поблизу Попружни мали небагато сіл, хоч були вони за кількістю населення набагато більшими.

І ще привертало увагу те, що наші предки дбали, щоб на випадок чорного дня не залишитись без хліба: в запасному магазині (зернохосовищі) тримали значний його запас близько 500 центнерів.

IV. РЕВОЛЮЦІЯ 1905-1907 рр.

З розвитком промисловості і відміною кріпосного права в середині XIX віку феодально-кріпосницька Росія стала на шлях капіталістичного розвитку. На рубежі XIX і XX вв. міжнародний розвиток капіталізму вступив у свою вищу і заключну стадію – стадію імперіалізму. Завершився розділ світу на сфери впливу колоніальних держав.

У цей період нерівномірність історичного розвитку різних країн особливо посилювався. Почались імперіалістичні війни за переділ колоній і сфер впливу – іспано-американська 1898 р., англо-бурська 1899-1902 рр., російсько-японська 1904-1905 рр.

В ніч з 26 на 27 січня 1904 р. японські міноносці раптово напали на російську ескадру, що стояла на зовнішньому рейді Порт-Артура. Вслід за тим японські кораблі атакували крейсер "Варяг" і канонерку "Кореєць", що знаходились у Чемульпо. В нерівнім бою російські моряки знищили свої судна, щоб не здати їх ворогові. Так почалась російсько-японська війна,

Розв'язана Японією при підтримці Англії і США, ця війна була загарбницькою і несправедливою з обох боків. Для царя Миколи II і його поліцейського оточення вона була навіть бажана. Цар хотів "маленької победоносної війни", щоб попередити революцію, яка тоді назривалась. Але війна виявилась не "маленькою" і аж ніяк не побідоносною. Втрата Порт-Артура і Цусімська трагедія оголили бездарність царя і його оточення, гнилизну самодержавності.

"Не русский народ, а самодержавие пришло к позорному поражению. Русский народ выиграл от поражения самодержавия. Капитуляция Порт-Артура есть пролог капитуляции царизма", – писав В.И. Ленин.

Більшовики вели агітацію в країні і в армії і проти війни, і проти самодержавства.

Непопулярність війни сприяла піднесенню масового революційного руху робітників і селян по всій країні.

1905 рік почався великим страйком робітників Путилівського заводу в Петербурзі (тепер Кіровський завод) з попом-провокатором Гапоном.

Мирна маніфестація робітників до Зимового Палацу 9-го січня (в неділю) була

розстріляна по наказу царського уряду. Партія більшовиків розкрила очі трудящим.

Чутка про "кровавое воскресенье" була зустрінута з обуренням і протестами по всій Росії, Загальним страйком у Москві, страйком і демонстрацією в Ризі, страйками в Варшаві і Тіфлісі (тепер Тбілісі) відповів пролетаріат Росії на звірства царизму. А потім піднялися й селяни Орловської, Вороніжської, Курської губерній і трудящі національних районів країни – України, Грузії, Латвії та інш. Так почалась перша російська революція 1905-1907 рр.

Масовий революційний рух трудящих докотився й до Таращанського повіту Київської губернії.

Ще в 1903 р. Київським охоронним відділом Міністерства внутрішніх справ велось слідство в справі розповсюдження революційної агітації в містечку Ставищах, яка проводилась студентом Київського політехнічного інституту Ларіоновим. Ларіонов звинувачувався в тому, що він революційну агітацію серед селян і нелегально розповсюджував недозволену літературу, як-от: "Дядько Дмитро". "19 февраля". "Голод и самодержавие"³⁵.

26-го січня 1905 р. Київський губернатор доповідав Київському, Волинському і Подільському генерал-губернатору про виявлення в с. Гойсисі розповсюдження прокламацій "Граждане, протестуйте против войны!"³⁶ 19-го червня 1905 р. він же доносив про виявлення в м. Ставищах розповсюдження прокламацій "Чого тепер треба робочому народу?"³⁷ та інших.

Що ж стосується розвитку самих революційних подій в повіті, то перш, ніж говорити про них, треба сказати дещо про організаційно-економічну структуру сільського господарства в повіті на той час.

В кожному селі земельні угіддя та нерухоме майно тепер належали селянам, частково поміщикам та удільному відомству. Селяни ділилися на тяглові, що мали коней чи волів, без тяглові та безземельні, що не мали польової землі, а тільки садиби.

На удільних землях майже при кожному селі збереглись колишні поміщицькі маєтки – економії. Раніше їх називали фільварками, тепер – фермами. Господарювали там різні орендарі, в більшості колишні поміщики та економи. На фермах гнули спину з раннього ранку до пізнього вечора за мізерну платню строкові та поденні робітники-селяни під наглядом економських прикажчиків.

Ферми (маєтки) в більшості тваринницького та цукрового напрямку, що

розвивались на договірних засадах, були підпорядковані Удільним управлінням, яких налічувалось на Україні 18, в т. ч. Управління 1-м Станіславчицьким удільним маєтком Таращанського повіту, Управління 3-м Богуславським удільним маєтком Канівського повіту, Управління 5-м Виноградським удільним маєтком Звенигородського повіту, Управління 14-м Вільшанським удільним маєтком Васильківського повіту та інші за порядком номерів.

Вони були утворені за указом від 5 квітня 1797 р, для управління окремими маєтками.

Удільні управління маєтків з 1869 р. були підпорядковані Управлінню Київського удільного округу, яке: була створене для управління маєтками, що належали царській фамілії, розташованими в Київській, Орловській, Полтавській, Катеринославській, Тавричеській, Волинській, Подільській, Воронізькій та Харківській губерніях³⁸.

До складу Управління 1-го Станіславчицького Удільного маєтку входили удільні землі та ферми близько двадцяти сіл. Ферми числились за №№ так званих "оборочних статей", які обумовлювали певні види прибутків для Удільного відомства. Ось список №№ оборочних статей із зазначенням назви села та прізвища орендаря, що входили до 1 Станіславчицького маєтку (управління)³⁹, керуючим якого був Нікіфор Сидорович Романюк:

- № 1, с. Юшків-Руг, ор. Доманський (Грушецький),
- № 3, с. Журавлиха, ор. Шидловський,
- № 4, с. Брилівка, ор. Боцяновський,
- № 5, с. Скибин, ор. Геращенецький,
- № 7, с. Станіславчик, ор. Кулик,
- № 8, с. Красилівка, ор. Геращенський,
- № 9, с. Бесідка, ор. Тимохін,
- № 10, с. Разумниця, ор. Геращенський,
- № 15, х. Голіндерня, ор. Мілевський,
- № 35, с. Гойчиха, ор. Грішінецький, Посудевський,
- № 44, с. Ново-Лісовичі, ор. Слупчинський,
- № 46, с. Велике-Вовнянка, ор. Кору (повірений),
- № 59, с. Юшків-Ріг, ор. Стрийський,
- № 72, с. Жидівська-Гребля, ор. Дворковський,

№ 132, с. Тинівка, ор. Чарнецький.
 № 158, с. Старо-Лісовичі, ор. Щавинський,
 № 157, с. Вотилівка, ор. Гедієвський,
 № 166, с. Розумниця, ор. Тарновський,
 №188, с. Бесідка, ор. Кору (повірений),
 № 199/2, с. Попружна, ор. Мелник (ст. син).

У Попружні ще за часів гайдамаччини панський маєток було знищено і більше він не відновлявся. Оброчну статтю удільного відомства тут складали "мукомольная мельница" (водяний млин) і 26 з лишком десятин землі та частина вигону, що числились за нею й здавалися в оренду селянам. Решта бувшої уд. землі на той час уже була викуплена селом.

Водяний млин та останні згадані 26 десятин удільної землі за "Высочайшим разрешением (царским) 13/IX-1912 г." було продано Попружанській громаді. Землю викупили селяни, які до того її орендували, а саме⁴⁰:

Участок №	Дес.	Кв.саж.	Стоимость карб.	Фамилия, Имя
1	2	3	4	5
1	1	15	288	Ильиченко Федір і Лавро
2	1	800	408	Шекера Оверко
3	1	930	425	Безпалько Моисей
4	1	150	304	Мартич Титько
5		2280	285	Красовський Парамон
6		2375	297	Дромарецький Іван
7		2065		
9	1	2210	532	Родак Яків
8		385	351	Коберник Іван
10	1	100		
20	1	1210	461	Коваленко Кость
11	1	200	326	Загоруйко Арине
12	1	1300	450	Мартич Мотря
13		2380	304	Біличенко Павло
14		2325	297	Редка Ларіон і Юхим
15	1	80	318	Пузань Мирон

1	2	3	4	5
16	1	1600	509	Лиман Архип
17		2140		
18		1750	710	Ладик Ярмолай і Семен
19		1660		

Про Попружну того часу в Приходському історико-статистичному листку Київської консисторії, заповненому сільським священиком Яковом Пахаловичем по стану на 15 лютого 1905 р. знаходимо деякі важливі відомості, що являють певний інтерес, а саме⁴¹:

"1. Приход с. Попружна Таращанского уезда.

2. Храм деревянный, построен прихожанами в 1766 г., престол в нем один – в честь Покрови Божьей матери, особенно чтимых святых – нет. Последняя архиерейская ревизия была в 1898 г.

3. По штату причт положен: священник и псаломщик. Священник Иаков Стефанович Пахалович, окончил курс в Киевской духовной семинарии, 36 лет, на епархиальной службе с 1894 г., имеет набедренник (награда) с 1903 г. Вдов., имеет одно дитя.

4. Священнику жалованья от казны 600 р. Псаломщику – 200 рублей. Притчевого капитала нет. Пособий ни каких ни от кого не получается.

5. Православных в приходе 1314 душ обоего пола; главный род занятий: хлебопашество.

Сектантов-штундистов: 18 душ обоего пола. Католиков 2 души. Евреев: 12 душ обоего пола.

6. Братства и попечителей в приходе нет. В приходе есть школа: одноклассная Церковно-приходская, с 1861 г., здание собственное.

Библиотек нет, других учебных заведений нет.

Промышленных заведений в приходе нет".

Нижченаведені архівні документи того часу з достатньою виразністю віддзеркалюють розмах революційних подій 1905 року на території Таращанського повіту. Правда, Попружна, за зрозумілих причин, в них не згадується. Але не може бути сумніву в тім, що трудящі села, яке здавна славилось своїми волелюбними традиціями і бунтарським духом, не стояло осторонь таких важливих революційних подій.

Документ №1⁴²

"Его Высокоблагородию Господину Управляющему 1-м Станиславчикским Удельным имением.

Вчера крестьяне в нашей местности подняли бунт, ходят по экономиях, разганяют рабочих и служащих и требуют с угрозами отдачи им земли.

В настоящее время никого на экономиях нет и потому ни кто не может Вам об этом сообщить. Благодаря вмешательству г. Мирового посредника предоставилась возможность послать этого нарочного и просить Вас повлиять в губернии на дачу нам возможно скорее защиты.

Арендатор Юшково-Рогской фермы Н.Стрийковский
17 мая 1905 г."

Документ № 2⁴³

"Телеграмма от 17 мая 1905 г.

Киев в Удельный Округ

Толпы местных крестьян сегодня разогнали поденных рабочих ферм восьмой, девятой статей, требуя платы рубль день, будто назначенной указом. Сельские власти подавить беспорядки бессильны. Арендаторы сообщили губернским уездным властям. Подобные беспорядки слышны в других селах уезда. Романюк".

Документ № 3⁴⁴

"№ 271. В Управление Киевского Удельного Округа 28 мая 1905 г.

Рапорт

В дополнение к сведениям, сообщенным мною 21 числа сего месяца, Господину Заведывающему Округом Статскому Советнику А.Н. Воздвиженскому, о положении арендаторов вверенного мне имения, в следствие забастовки местных крестьян, доношу Управлению Округа, что забастовка началась в этом районе 16 мая и прошла волной с севера на юг; выразилась она в том, что крестьяне тех сел, при которых состоят Удельные фермы, арендуемые преимущественно посторонними местному населению интеллигентными лицами, хотя тем не менее, в большинстве ферм много лет (в некоторых до 45 лет) живущими на месте и уже сжившимися с местными крестьянами, толпами в несколько сот человек, являлись на эти фермы,

прекращали все производившиеся. полевые и другие хозяйственные работы, выпрягая рабочий скот с земледельческих орудий, и насильно разгоняли как поденных, так и нанятых на разные сроки рабочих, до домашней прислуги включительно, и, оставляя арендаторов или их приказчиков в беспомощном состоянии, по отношению к уходу за содержимым на фермах скотом и охране фермерского имущества, удалялись с гиком и угрозой избить в смерть тех фермерских служителей и рабочих, которые вздумают вернуться обратно на фермы; при чем в большинстве случаев толпа требовала немедленного расчета годовых и летних рабочих, уплаты поденным за целый день, хотя бы последние работали 2-3 часа, и то в увеличенном, самую же толпой определенном размере – до 50 коп. женщинам и до 1 руб. мужчинам, под угрозой разгромить ферму, в случае неуплаты за целый день; когда же , на другой день рабочие приходили на работы, толпа вновь являлась и разгоняла их, также заставляя арендатора платить им за целый день. Во всех этих случаях толпа вела себя весьма дерзко, вызывая и была так возбуждена, что стоило арендатору сказать хоть малое сопротивление ее требованиям, от его жилища и фермы не осталось бы и следа.

В некоторых фермах (Старо- и Ново-Лисовичских, арендуемых Щавинским и Слупчинским) многие из толпы, бывшие когда-то сроковыми служителями на сих фермах, стали предъявлять разные претензии о возврате им когда-то удержанных у них, за неисправностью в хозяйственных работах, сумм, угрожающе настаивая на немедленном возврате последних, следствием чего г. Щавинский вынужден был уплатить им около 5 руб., а Слупчинский свыше 70 руб., при чем претензии были самые не основательные и видимо вымышленные, как например: один из крестьян заявил г. Слупчинскому претензии за то, что более 12 лет назад он недополучил за свою службу 16 руб. 40 коп., что представляется уже совсем невозможным.

При переговорах моих во многих селах с крестьянами, как с предводителями движения толпы, так и с пассивными участниками в забастовках, я убедился, что неудовольствие вызвано не столько малой заработной платой, предлагаемой арендаторами-фермерами за поденные работы (20 коп. женщинам и 25 коп. мужчине с ранней весны, потом цены увеличиваются прогрессивно спросу на рабочие руки и доходят в страдную пору до 40-60 коп. женщине и до 50-75 коп. и даже до 1 руб. мужчине, и недостаточным вознаграждением рабочих при уборке хлебов из доли с урожая (за 12-15 сноп рабочему; арендаторы дают такую долю рабочему, какая

соответствует получающемуся умолоту, например: при умолоте зерна в 12 пудов с копны – дают 12-й сноп за уборку, при 13 пудах – 13-й сноп, при 14 пудах – 14-й сноп и т.д.), – сколько чисто аграрными стремлениями местного крестьянского населения, подстрекаемого, повидимому, пропагандой противуправительственных элементов, натолкнувших население на эти забастовки – распространением в народе слухов о том, что рабочие разганяются будто по требованию местной полиции, основанному на Высочайшем Указе, предписывающем местным панам (помещикам и арендаторам) платить своим рабочим не менее 1 руб. в день. Заработная плата здесь не играет выдающейся роли еще и потому, что в некоторых селах, например: в Лисовичах и Великой-Волнянке, главарями забастовки являются крестьяне почти никогда не бывающие на работе у местных фермеров, а, как упомянуто стремление крестьян, и то богачей, а не бедняков, сводится к тому, главным образом, чтобы выжить арендаторов из удельных ферм, забрать землю в свое пользование за плату по 3 руб. за десятину, а то и даром: "Земля Царская и мы Царские", говорят они. Это подтверждается тем, что в с. Великой-Волнянке крестьяне составили уже список распределения фермерской земли и требовали от сельского Старосты посвидетельствования его, как об этом Староста заявил мне, в присутствии местного Волостного Старшины и поверенного арендаторов г. Кару; во всяком случае забастовок не было бы совсем, если бы крестьяне толпами не разгоняли рабочих с употреблением насилия, так как почти в каждом селе большинство населения готово охотно пойти на работу, тем более, что теперь цены значительно повысились и доходят до 40-50 коп. в день. Из этого, следовательно, становится очевидным, что без вмешательства административной власти для устранения насилия одних крестьян над другими, дело может дойти до того, что фермы будут разгромлены, урожай сего года останется не убраным, а земли – не обсемененными на будущий год, что, понятно, весьма печально отзовется прежде всего на благосостоянии тех многих тысяч малоимущих крестьян, которые живут почти исключительно личным трудом, а затем уже на благосостоянии арендаторов и успешности поступления удельных доходов.

Посетив 18-21 чисел сего мая удельные фермы: Беседскую №9, арендуемую господ. Тимохиным, Розумницкую №10 и Красиловскую №8 – господ. Геращеневским, Брилевскую №4 — Боцяновским, Журавлихскую №3 – господ. Шидловским, Юшково-Рогскую №1 – господ. Даманским (заведывает г. Грушецкий) и

№ 59 сударендуемую г.Стрийским, Старо и Ново-Лисовичские №158 и 44 – г.г. Щавинским и Слупчинским, Велико-Волнянскую № 46 г.г. Грушецким и Стоговым (заведивает Кару) я нашел, что всякие работы на них прекращены толпами местных крестьян, насильственно, вышеуказанным способом, и возобновлены 21 числа лишь на Красиловской и Бесидской фермах, и то привозили (из Тыновки) рабочими, готовыми дать отпор местным предводителям забастовок, в случае если они вздумали бы разгонять их; арендаторы находятся в тревожном состоянии. На большинстве ферм одиночные рабочие, хотя и появляются, но прячутся от бунтовщиков и принимают за работы, преимущественно по уходу за скотом, – лишь после ухода бунтарей.

В прекращение администрацией с участием войск, беспорядков и насилий над недающими работать по Жашковской и Ставищанской волостям начинает благотворно отражаться и на некоторых ближайших к сим волостям селах Станиславчикского удельного имения, крестьян которых (по селам Розумнице, Бесидке, Скибине) уже приступили к работам. Крестьяне же сел Гойсиhi, Брилевки, Юшкова-Рога, Журавлихи, Лисович и Великой-Волнянки все таки упорствуют сами и разгоняют рабочих привозимых из других сел, а в Жидовской Гребле насилие проявилось лишь 23 сего мая на ферме № 72, арендуемой г. Дворковским, где разогнали все сroковые и поденные рабочие.

О беспорядках во всех перечисленных выше удельных фермах мною заявлено г.г. Уездному исправнику и Мировому посреднику своевременно, они теперь разъезжают по бунтующим селам и принимают самые решительные меры к прекращению таковых, в следствие чего является надежда, что таковые будут прекращены.

Управляющий 1-го Станиславчикского Удельного Имения

Н.И. Романюк".

V. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ

Уже на початку XX століття незадовго до Першої світової війни Попружна за рельєфом та загальним обрисом вулиць зовнішньо мало чим відрізнялась від теперішнього вигляду села, хіба що будівлями та загорожами.

Описую його таким, яким воно закарбувалось в моїй ранній дитячій пам'яті.

... Серед села, омиваючи високі пагорби, кришталевим блиском на сонці вигравав, здавалось, неосяжний за розмірами став, що тягнувся з півдня на північ бід містка, що біля садиби діда Данила Загоруйка, аж до греблі на Жабокряківці, де була споруджена височенька дамба (гатка), опуст із заставками та водяний млин на два камені з сукновальним пристроєм. Той сукновальний пристрій був конче необхідний при виготовленні сукна з овечої пряжі, з якого шили куртки та свитки, б які зодягалось взимку все населення села.

Влітку до ставу та вибалок вузькими смарагдовими стрічками збігали з пагорбів селянські городи, окаймовани жовтокрилою сторожок пелехатих соняшників.

Ставок кишів різного виду рибою, серед якої нерідко попадались півметрової довжини прожерливі щуки та соми.

Всі вулиці мали односторонню забудову – городами до берега. Кожний двір (подвір'я) складався з невеличкої дерев'яної (взаміт) чи глинобитної (валькованої) хати під солом'яним дахом (в якій була тільки одна кімната – кухня з глинобитною долівкою, сіни та комірчина), клуні та хліви що відгороджувались від вулиці і городу, а також бід сусідів заплетеним верболозовим тином, або, як тоді казали, – лісою.

Заможні селяни будували хати трохи більші – через сіни. Це коли хата-кухня будувалась по один бік сіней, а навпроти, через сіни, – хата-світлиця (без печі).

І в кожному дворі, в кожній хаті – повно дітей, малодітних сімей було обмаль.

У центрі села, де тепер побудовано цегляну школу, стояла дерев'яна на три бані церква і поруч дзвіниця, а трохи далі, метрів 50 на південь – попога добротна хата на п'ять кімнат з амфіладою двостулкових дверей. Вона здалеку виділялась від селянських хат своїм залізним дахом, пофарбованим у зелений колір.

Ліворуч церкви на північний схід тягнувся цвинтар, навпроти якого на краю вигону біля Заболотнівки стояла дерев'яна рід солом'яним дахом з великими вікнами сільська школа. Вона була збудована і відкрита ще в 1861 р. Поруч стояв невеличкий

будиночок з пожежним обозом та "Сільська управа" з "холодною" для арештантів.

В управі постійно знаходився писар, соцький, іноді і староста села. Староста бував більше вдома, в управі появлявся тільки при нагоді. При потребі за ним посилав писар соцького.

Біля управи по потребі скликався "сход" – загальні збори селян. там вирішували загально громадські справи "голосуванням" (в повному смислі цього слова): не підняттям руки, як це тепер, а голосом. Староста оголошував суть справи і тут же ставив питання: "Згодні?" Одні кричали "Згодні!", другі – "Не згодні!" І так, хто кого перекричить. А писар тим часом записував до протоколу, як собі хотів, і це вже називалось приговором сходу.

На околицях села, зразу при виїздах до поля, стояло в селі ще чотири вітряки, до яких наближались з села чималі позарощувані; дрібним чебрецем та полинем, вигони (степки). Де були вигони для худоби на ту пору року, коли поле повністю зорувалось під пар, а жнива ще не наступили й у полі припинявся випас корів (сівозміна велось за трьохпільною системою), Таких степків-вигонів було чотири; найбільший на Заболотнівці, чуть менший на Гейківні, зовсім невеличкі – один біля Коберника Івана, другим – біля Лимана Архипа. Офіційно останні не числились як вигони, а як вакантні пустощі.

За Жабокряківкою, там де річка Красилівка (Красючка) наближається до свого злиття з Тікичем, починався, як і тепер, ліс (урочище Гайдамацький ліс). Він починався безпосередньо від садиби Борщевських і тягнувся по схилах пагорбів аж до гирла Красючки. Це був ще молодим на той час сосновий та ясеневий ліс. А на інших схилах, що тягнулися вдовж Тікича, шумів багатовіковими дубами, липами та березами старий ліс. Коли він посаджений і ким, того вже ніхто не пам'ятав.

Урочище лісу було на всьому протязі обведено широким та глибоким ровом, що захищав ліс від заходу до нього не тільки скотини, а й людей. Збирання горіхів, ягід та Грибів у лісі проводилося тільки з дозволу "козака", зайшлого лісника Оверка Рибченка, що тут же в лісі жив на белебені найвищого лисого пагорба в лісовому терему, який сяяв цинковим глянцем далеко навкруги. Ліс був улітку таємничим заповідником прохолоди, духм'яного різнотрав'я, приваблюючого розмаїття дивовижних квітів, загадкових чагарників та могутніх велетні дубів і лип, що таємниче шуміли тут навіть у тиху погоду. Той нестримний шум дерев доповнювався заворожливим співом та гамом різних птахів, що водились тут. Тут водились також

багато зайців та лисиць, косуль і борсуків, білки, ласиці, їжаки. Усе це нагадувало про невтомну всебічну діяльність і піклування тих, хто уболіває за природою, її дарунками. Тож випас худоби та вештання людей в лісі було заборонено. Він пильно охоронявся.

Та не було кому й вештатись там. У весняно-літню пору майже вся молодь села йшла на заробітки в поміщицькі економії, що були в селах Федюківці, Пугачівці та інших. Там вони працювали на обробці цукрових буряків буквально за копійки; ночували в місцевих казармах (бараках). По суботах їх привозили економічними гарбами додому на відпочинок, а в неділю вечором ті ж гарби відвозили їх знову до економії.

Інші, більш енергійні, шукали більш оплачуваного заробітку в Таврійській та Херсонській губерніях. (Безпалько Мойсей), чи у великих містах, як наприклад, у Одесі (Шекера Филимон), Миколаєві (Гейко Тадей), Ростові на Дону (Ситник Михайло).

В пошуках кращого життя багато селян з сім'ями (і одинки) на початку віку емігрували до Північної Америки (дивись мої "Спогади про рідне село").

Одіж у людей була одноманітна – домоткана. Чоловіки зодягались в більшості в домоткані сорочки з "десятки" та широкі полотняні штани на очкурі. На голову надівали солом'яний бриль власного виробу. Дівчата вже замість плахт носили крамні довгі та рясні спідниці. Всі ходили босі аж до заморозків, тільки на свята взували чоботи чи черевики; чоловіки іноді взували (на стерню) постолі з сиром'ятної бичачої шкіри. В неділю та в свята молодь одягала вишиті сорочки. Дівчата та молодіці крім того оздоблювали шию та груди металевим хрестиком на шнурочку, кількома рядками червоного намиста та низкою срібних дукачів з карбованців; вуха прикрашали сережками, а в носи вплітали віяло з різнобарвних шовкових стрічок.

Взимку всі взувались у чоботи зманені дьогтем, та одягались у сукняні домоткані куртки довжиною до колін. Дехто мав на сім'ю по овечому широкополуму кожушку власного виробу, іноді навіть з кольоровими прикрасами у вигляді вусиків та всяких аплікаційних візерунків.

Тодішній побут і уклад життя потребували й відповідних фахівців. Тому в селі було чимало майстрових людей, які знали якесь ремесло чи мали певний "фах".

Заслуговує уваги номенклатура і кількість "фахівців", які обслуговували

потреби тодішнього села. Це:

1. Піп	1	16. Муляр	1
2. Дяк	1	17. Цегляр	2
3. Регент	1	18. Крамар	1
4. Староста церковний	1	19. Чередник-вінчар	1
5. Паламар	1	20. Ткач	6
6. Проскурниця	1	21. Кушнір	1
7. Дзвонар	1	22. Тесляр	4
8. Учитель	1	23. Швець	3
9. Козак (лісник)	1	24. Кравець	3
10. Сільський староста	1	25. Мельник	1
11. Писар	1	26. Баба-повитуха	3
12. Соцький	1	27. Баба-повариха	2
13. Коваль	2	28. Баба-знахарка	1
14. Колісник (стельмох)	2	29. Баба-ворожка	1
15. Бондар	2		

Жодного кваліфікованого медпрацівника в селах (крім волосних та повітових) не було. Тож не дивно, що в Таращанському повіті в 1915 р. на 1000 народжень припадало 706,7 смертей.

Дещо в кращому стані в повіті була народна освіта. Крім однокласних церковноприходських шкіл з 3-річним строком навчання, і які були майже в кожному селі, були ще в волостях двокласні школи з 5-річним строком навчання, в т.ч. в Ставищах, Красилівці, Федюковці, Гойсихсі. В с. Розкішній було чотирикласне вище початкове училище з 7-річним строком навчання. У Таращі діяли міське двокласне училище, відкрите 1869 р., де в 1912/13 навчальному році налічувалося 12 учителів і 368 учнів, 2 однокласні училища, відкриті в 1860 і 1905 роках, двокласна церковно-парафіальна школа, відкрита в 1902 р., школа грамоти, яка почала працювати 1898 р., 4 приватні і кілька недільних шкіл. У 1913 р. на базі міського двокласного училища утворили чоловіче і жіноче вищі початкові училища. Того ж року відкрито приватну 4-класну жіночу прогімназію, через два роки її реорганізували на семикласну жіночу гімназію. В 1915 р. до міста евакуювали із м. Бельська чоловічу гімназію. З 1916 р.

відкрили 5-класне реальне училище. Число учнів у всіх освітніх закладах міста перевищувало 1500 чоловік⁴⁵.

Про дозвілля молоді. Хоч як мало вільного часу мали селяни, але молодь умудрялась іноді влітку в святкові дні урвати вільну годину й для дозвілля. Збирались хлопці (парубки) та дівчата (дівки) зі всієї вулиці де-небудь на колодках зрізаних верб чи осокорів осторонь якоїсь садиби, й там змагались в дотехах гострих слів, співали народні пісні, іноді танцювали польку чи краков'як під бубон та балалайку. Взимку збирались на вечорниці у хатах молодих удовиць. Дівчата пов'язували це з прядінням кужеля чи вишиванням рушників та сорочок.

Нерідко парубки-бешкетники влаштовували глумливі витівки батькам, які не пускали своїх дочок на вечорниці, або були, дуже гонористі. Таким мазали дьогтем стіни на свіжевибілених хатах, ставили на воротах чучела химерних "дідів", а ще гірше - на гребінь даху хати чи хліва виволікали сани або воза. Іноді складали непристойні пісеньки и, проходячи повз воріт обраної "мертви", наспівували їх, чи голосно виголошували. Найчастіше діставалось таке в Попружні сім'ї пиндючного "Срая" - Прокопа Загоруйка, у якого було чимало сварливих дівок.

У 1913 році набожна баба Катря, що жила навпроти баби Франки поблизу Кальостри, якось побачила вночі на небі "боже знамення" у вигляді яскравої зірки з великим хвостом. Інші баби, зачувши це, сказали: "бути великій біді!". І справді, біда така невдовзі сталась: вода в ставу підточила гатку (дамбу), вирвала опуст і заставки, і ставу – як і не було!

Без ставу і млин тепер нідочого, він бездиханний, мертвий. А його ж і останню землю 26 десятин і 705 кв.сажнів, що числились за ним, тільки в тому році громада викупила в удільного відомства за досить значну ціну. Дозвіл на його продажу було дано "Височайшим Его Императорским Величества соизволением" від 18-го жовтня 1912 р. Купчу крепость підписали від селян с. Попружни уповноважені громади Павло Матвійович Шекера, Прохір Якович Лавренюк і Йосип Васильович Заболотний⁴⁶.

За кілька днів вся вода збігла, як корова язиком злизала, і став загатити вже не довелось. Не довелось тому, що біда не ходить одна... Наступного, 1914-го року, спалахнула війна. Перша світова війна. Цар Микола II 17-го липня в другій половині дня оголосив загальну мобілізацію.

На другий день село виражало своїх рекрутів. Зі скорботою і сльозами на очах

жінки, виряджаючи на війну своїх чоловіків, синів і братів, гірко плакали.

В тій війні Німеччина мобілізувала 13 мільйонів вояків. Росія – 15 мільйонів, не рахуючи союзників.

Як тільки випроводили новобранців і мобілізованих запасників за царину в напрямку Таращі, де був повітовий збірний пункт, зразу ж село приступило до спорудження профільованої дороги від Ставищ на Таращу через Гойсиху, Попружну, Жидівську Греблю. Війна потребувала справних шляхів сполучення.

Будівництво дороги велось з великим поспіхом: було мобілізовано все населення з навколишніх сіл, а грабарі навіть з дальніх. Біля діда Данила, де був глибокий виарок і там протікала річка, проклали шосе і спорудили добротний дерев'яний місток з перилами. Роботами керували два військові інженери-шляховики (офіцери), які квартирувались у діда Данила на косогорі біля містка, Каміння для "соші" доставляли з кар'єрів Веселого Кута, Обслуговували грабарів і виконували всі земляні роботи, в основному, дівчата та молодіці. Робити в гурті без пісень вони не могли.

Одна з пісень місцевої імпровізації запам'яталась:

Машино рушає,
Подає свисток:
Милий від'їжджає
На Дальній Восток...

Це було відлуння спогадів недавно пережитої Російсько-Японської війни 1904 року на Далекому Сході.

Більшість з цих дівчат та молодіць рік тому назад учились вечорами грамоті у школі, де були організовані заняття з безкоштовною видачею їм зошитів та олівців. Тепер вони вже самостійно писали листи в армію до своїх, коханців та чоловіків. Усі ті листи починались з привітів від всіх родичів, а кінчались обов'язково словами: "Жду ответа, как соловей лета!"

Не пройшло і року тієї війни, як демографічний склад населення села прикро змінився: зникла працездатна частина чоловічої статі; в селі залишились лише підлітки, каліки та дідусі. Жіноцтво стало рушійною силою у всіх напрямках. Збільшилась кількість прошаків хліба по селах. Найбільше їх проходило чомусь із Бесідки. Іноді приходили і зовсім здалека, з інших губерній. Таких підозрювали в шпигунстві. Пізніше почали появлятися "біженці" – втікачі з західних губерній, куди

наближайся фронт.

Про загату ставу вже не буде чого й думати: не стало ким і за що його гатити. Але про нього не забули. Зібрали сільський схід і громада винесла приговор: порізати угіддя ставу на невеликі ділянки, роздати їх тимчасово бажаючим – хай освоюють під городи; якщо розкорчувати кореневища рогози там непогані будуть рости огірки, буряки, коноплі, а на березині – отава. Так і зробили. Тимчасово надовго, аж... на після другої світової війни.

Наступної зими (другий рік війни) жіноцтво організувало по хатах пошиття теплих "куфайок" з домотканого полотна на клоччі для солдат-фронтовиків. Це була посильна вагома всенародна допомога фронту.

Одного зимового дня другого року війни до мого батька зайшов сільський староста – сусід Трохим Заболотний з надзвичайною звісткою; він одержав розпорядження повітового справника заарештувати односельця Якуба Лясківського, який дезертирував з фронту, й негайно доставить його по етапу в Таращу.

– Хто б подумав, що Якуб, який дома був завжди голодний і голий, гнув спітнілу спину над сирівкою (виготовляв для людей необпалену цеглу), відважиться тікати з фронту, де він ситий і зодягнений – дивувався староста.

– Видно, щось там на фронті коїться неладне, що Якуб на таке відчаювся... – відповів мій батько, який по собі знав що таке військова служба.

– Я оце справлявся, так він ще додому не приходив. Загляну пізніше ввечері, може появиться... – сказав староста на прощання.

Я того Якуба знав. Колись влітку з своїм дідом ходили ми в ліс по гриби, а коли повертались з лісу, то по дорозі зайшли до Якубової хати, щоб напиться води. Якуб був, мабуть, найбільш бідний за всіх бідняків у селі.

– Чого це в тебе, Якубе, така пустота в хаті: ні стопа, ні лавки немає? – запитав дід.

– Бо оце недавно нас описали за не оплату податку, – відповіла за Якуба його, жінка.

Війна продовжувалась. Село опустіло, збідніло й захиріло. З фронтів йшли солдатські листи зі штампами цензурної перевірки. На фронтах справді не з медом було: поразки і провали всюди. А тим часом всюди по селах розповсюджувались в яскравих фарбах плакати про "бойові успіхи" царської армії на фронтах. Дехто з селян придбавав їх, наклеював на стінах своєї домівки. Особливо кидався в очі

плакат, на якому був зображений бравий донський козак Кузьма Кручков. Він нанизував на свою козачу шабле всіх противників Росії, як ото нанизують шашлик на довгий шампур. Так підтримувався бадьорий дух в народі при кепських справах на фронтах.

Того ж року в селі стався трагічний випадок. Напровесні в льодохід вода біля недіючого млина знесла з тимчасової переправи в каньйон, де був раніше опуст води, кінну санну упряжку з проїжджими людьми. Упряжка, що належала орендарю Брилівської ферми поміщика Буцановському, відвозила до Жидівської Греблі лікаря, який постійно лікував поміщика від ожиріння. Коні випливали самостійно на міліну, кучер утопився, а лікар, одягнений в панський дорожній кожух (тулуп), втримався на плаву; його винесло до обривистого берега садиби Луцького Михаська, а там люди залигали лікаря довгим канатом і так урятували.

В травні 1916 року, війська російського Південно-Західного фронту під командуванням генерала Брусилова прорвали фронт на ділянці австро-угорської армії і все літо вели успішний наступ. В наших селах появились австрійські військовополонені, В повіті їх розподіляли для сільськогосподарських робіт по поміщицьких маєтках та куркульських господарствах. Не відмовляли й бажаючим вдовам взяти о об і в господарство такого працівника (по вибору).

В Попружні тільки Медник Василь узяв у своє велике господарство кілька австрійських військовополонених та ще кілька жвавих вдовиць скористувались такою нагодою – підібрали собі підходящих помічників.

Після Жовтневої революції всі військовополонені вибули з села до своїх країн, за виключенням двох: молодого красивого серба Богдановича, який офіційно одружився в селі (пішов у прийоми) й прийняв потім радянське підданство, та австрійця Ференца.

В 1916 році є різний час багато фронтовиків побували в селі на побивці (короткотерміновій відпустці). У гнітючий час безпросвітної війни це були радісні, щасливі хвилини і для фронтовиків, і для заждавшихся їх рідних батьків, дружин, сестер і наречених. До того в листах повідомляли про поранених, рідше про загинувших. Дехто з відпускників були вже в чинах і при особистій зброї. Так, Мартич Мартин і Гуртовенко Віктор були в офіцерському званні поручика. Юхимович Кирило і Кобзар Назар були воєн фельдшерами. Шекера Захарко – ветеринарним фельдшером. Гейко Талимін (Стахович) – фельдфебелем (тепер – старшина), Ладик

Сидір – взводним (тепер – старший сержант), Бердочник Яким – ротним писарем, і його брат Семен теж мав якийсь чин. Ладик Сидір був уже повний Георгіївський кавалер, мав чотири бойові орденські нагороди – георгіївські хрести.

Гейко Антон Кіндратович, Піскун Василь Семенович та Грудзінський Іван Калістратович приїздили у флотській формі – служили на бойових кораблях.

І раптом через рік несподівано, на відході засніженої зими, з село залетіла надзвичайна звістка: цар Микола II відрікся від престолу, влада перейшла до Тимчасового уряду.

У звичному ритмі турбот сільського життя ніяких змін, це не викликало. Тільки в школі вчитель Ароней Аврамович Шестопап разом з старшими учнями спокійно, без поспіху зняли з тильної стіни величезні засклені портрети царської сім'ї, знесли їх в комірчину, називалась учительською кімнатою, і сіли за парти робити уроки, немовби нічого й не сталось. Це була Лютнева революція 1917 року.

Сільські бабусі заволали: "Що ж вона тепер буде, хіба можна без царя? Де це таке бачено!" Дідусі відповіли; "Що було те бачили, а що буде – побачимо... Поживемо й побачимо". І стали вичікувати...

Через кілька днів у державному гімні, що його співали учні щодня в школі на закінчення занять, як молитву "Отче наш..." на початку занять, стались деякі зміни. В тексті гімну було замінено слова "даруй победы нашему благоверному императору Николаю Александровичу и его воинству..." на інші слова: "даруй победы Великой России и ея воинству". Все інше як було, так і залишилось без змін. У всьому.

А під літо уже точились всюди розмови про підготовку до скликання "Учредительного собрания", яке мало вирішити "Судьбу России", утворити постійний "демократичный" уряд. Без нього, мов, питання про мир, про землю та 8-годинний робочий день вирішити не можна. І в селі розпочалось розповсюдження якихось друкованих списків за певними номерами – з описом виборчих платформ різних політичних партій, що були легалізовані на той час. Найбільше точились розмови про якийсь список №2, зміст якого толком пояснити ніхто не міг, але хтось його посилено рекомендував.

Коли ж пізньої осені 1917 року в Петрограді сталась Жовтнева революція в село ніяких певних повідомлень не поступало. Але з початком зими раптом один за одним в село почали повертатись з фронту солдати, які самовільно залишили окопи. Більшість з них приносили з собою і особисту зброю та боєприпаси. А рядовий

Полонський Гнат трохи пізніше прихватив з собою не тільки гвинтівку, а й пару добрячих орловських рисаків з фаетоном і генеральською парадною зброєю. Під весну це була для бідняцького господарства вагома опора, щоб відразу стати середняцьким.

З прибуваючих в село фронтовиків, ніхто толком не знав про події в столиці, не міг пояснити що сталося на фронтах. Всі твердили одностайно, що командування на фронті опустило руки, бездіяльне. Всюди звучать гасла: "Вся власть Советам!" "Долой войну!"

Тільки пізніше, коли в село прибув з Петрограду солдат-більшовик, шофер з команди панцирників Іван Франкович Панський, – дещо прояснилось певніше.

Він розповів про події в Смольному, про прибуття туди В.І. Леніна, про залп крейсера "Аврори", втечу Керенського, про штурм повсталими робітниками, матросами і солдатами Зимового палацу і арешт міністрів Тимчасового уряду; про II-й Всеросійський з'їзд Рад, проголошення Росії Республікою Рад, утворення Радянського уряду на чолі з В.І. Леніним, прийняття з'їздом історичних декретів про мир і землю, про виступ контрреволюції.

Про це він розповідав як більшовик – безпосередній учасник багатьох революційних подій в Петрограді в ті часи, в тому числі й в штурмі Зимового.

В повіті розпочалось утворення місцевих Рад і Ревкомів Радянської влади. Перший повітовий з'їзд Рад відкрився 22 лютого 1918 р.

Про гірку долю більшовика Івана Панського – нашого земляка - незайвим буде коротко розповісти, щоб зрозуміти, чому і як він ним став.

У дитинстві Іван разом з двома своїми сестричками старшою Анасією і меншою Аполлінарією залишились круглими сиротами. Старшу сестричку Анасію, ще за життя батьків було віддано в найми в село Вільшанку, що під Білою Церквою, а малолітніх Івана та Аполлінарію (по-домашньому її звали Полінарка) по смерті їх батьків взяв на виховання б свою сім'ю близький друг і товариш їх батька Трохим Митрофанович Гейко, якого по вуличному прозивали "Залізний", а його синів – Залізниками. Жили друзі до того по сусідству через глиняник, що на Гейківні. Разом товаришували, разом на гуральні (винокурні) працювали, разом бідували (і кріпку!).

Коли Франко помирав, Трохим пообіцяв дати його дітям у себе притулок і виростити їх до повноліття. І свого слова він дотримав, незважаючи на те, що був переобтяжений власної сім'єю (мав шестеро дітей).

Свого старшого сина Андрія і прийомного сина Івана (вони були ровесники) він навчив столярному ремеслу і в один день вирядив їх у 1914 році на війну.

Аполлінарія була дівчина хвороблива і до того недобачала, була завжди дома, лікувалась, гралась з дітьми, няньчила їх.

І от коли Іван повернувся з війни більшовиком, його в сім'ї Трохима так і прозвали: Іван Більшовик – геройський чоловік!

Одного разу сусідка баба Франка (Грудзінська)? дуже доскоцька і гостра на язик, як нечуєва баба Палажна, зачувши це "прозвисько" запитали у моєї матері: "Чого це ви звете свого старшого Івана більшовиком?"

Мати на це відповіла:

"У нас же два Івани, як і в сусіди Трохима Заболотного. Тільки у них один чорнявий, а другий рудий; от вони меншого й зовуть Іван Рижий, А наші Івани, і більший і менший, обидва світлі, отож для зручності Івана більшого звемо Більшовиком".

Справжнє походження "прозвища" Іван Більшовик розголошувати в той час в селі було небезпечно. Особливо з появою в наших селах кайзеровських німців під час їх нашестя в 1918 році на Україну за Брест-Литовською угодою, якій в історії надано іронічну назву – "Брестський мир".

Невдовзі Іван одружився на багатодітній вдові Оксані Ладик, дочці Трохима Заболотного, і взяв до себе сестру Аполлінарію. Його, пітерський революційний запал несподівано згас в сімейно-господарських турботах складного нелегкого сільського життя.

В перші дні Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. він загинув смертю хоробрих в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Кілька слів про походження вуличних прозвисьок. В селах здавна заведено кожному жителю придумувати якесь характерне, тільки йому притаманне, прозвисько, замість офіційного прізвища (фамілії) Так зручніше орієнтувати при вказівці на певну особу з поміж однофамільців. Ці прозвиська виникали в більшості спонтанно? випадково. Так, наприклад, прозвисько Гейка Трохима – "Залізний" пішло від того, що він, повернувшись в село після п'ятирічного строку служби в понтонно-саперних частинах армії, довго не міг відвикнути від того, щоб залізну річ не назвати "железной". Його зовиця якимось з пересердя, чи сміючись, обізвала – "железный!" Це прозвисько міцно прилипло до нього на все його життя,

трансформувались у більш звичне – "залізний". А його синів уже прозивали "залізниками". Це прозвисько вони сприймали навіть з гордістю, бо воно, начебто, підкреслювало їх приналежність до благородної професії металістів. Бо ж, справді: Андрій був неперевершеним в окрузі "майстром на всі руки", Тимохтей – ковалем, Іван – механіком, Яків – токарем універсалом, Йосип – слюсарем.

Того ж 1918 року в Гойсихсі сталася надзвичайна подія, яка сполошила всі навколишні села, відгукнувшись занепокоєнням в стані контрреволюції в країні.

Якось напровесні в селі появився легковий автомобіль з військовим екіпажем, що складався з загальновійськового генерала, полковника та шофера. Було вже підвечір і військові вирішили заночувати у місцевого попа.

Ввечері затіяли там банкет, на який запросили кілька сільських молодиць (по вибору попа), там намагались їх згвалтувати. На ранок про це дізналось все село. До попівської хати прибуло кілька обурених фронтовиків з гвинтівками, виволокли непрошених гостей у двір і там під скиртою соломи їх привселюдно розстріляли. Не пощадили і шофера, хоч той клявся, що до затії офіцерів він непричетний.

А ті офіцери тримали далекий путь на Південь, на простори реакційно настроєного Дону, куди царські генерали стягували російську контрреволюцію, створюючи там білогвардійську армію, що мала задушити Радянську владу.

Так, у далекій від фронту і столиці українській глухомані один із контрреволюційних зародків знайшов свій безславний кінець.

З поверненням в ту зиму фронтовиків в село загально сільські події в Попружні набрали непередбаченого характеру. Змужнівши за рони війни парубки, повернувшись до села, зразу почали навипередки женихатись, заручатись і тут же одружуватись. Заручини і весілля потребувало багато горілки. В селі спалахнуло масове самогоноваріння, якого ніхто тут не знав раніше. Весілля супроводились жорстокими бійками з поножовщиною: так фронтовики доводили свої удаль і героїство запозичені в боях світової війни.

Особливо в цьому виділялись парубки з двох ворогуючих таборів, двох заводійкуватих родів – Башів і Гарагів (по-вуличному), попружанських Монтеккі і Капулетті. Три сини Ладика Архипа, приземкуваті кремезні Сидір, Профир і Антон переконливо змагались за лідерство на весіллях (і вулиці взагалі) з п'ятьма велетнями з сім'ї Бурлаки Петра – Іваном і Андрійом, Сергійом і Онопрійом, Арсенем (шостий, Павло, ще був малий).

Одружившись, фронтовики вирішили побудувати собі окремі хати. Для цього потрібні були будівельні матеріали. А де їх взяти? Пішли самовільно рубати місцевий ліс. Спочатку крадькома, а потім відкрито, привселюдно. Замість ордера на порубку, брали з собою гвинтівку. І за зиму ліс щез, мов пожежа язиком злизала.

Сидір Ладик і ще дехто навіть продавали дуби та сосни на корені в інші села, забезпечуючи збройною охороною супровід обозу покупців аж до їх домівок.

Такі села, як Брилівка, Антонівка та Гойсиха свої ліси зуміли зберегти, організувавши надійну їх охорону.

Попружанський лісник Оверко Рибченко не витримав сваволі селян, розгубився й утік з села разом з сім'єю, залишивши на господарстві старшого одруженого сина Григора, озброєного гвинтівкою та гранатами. Але той замість охорони лісу був зайнятий тим, як позбутись своєї підстаркуватої жінки, щоб одружитись на молодій, до якої учащав по-сусідству в Брилівку.

І цього він досягнув у такий спосіб. Весною на світанку, повертаючись з гвинтівкою від своєї коханки, він через вікно застрелив у постелі свою сплячу жінку, а собі прострелив м'якоть литки і розголосив по селі, що вночі на нього було вчинено бандитський напад: жінку вбито, його поранено. Ця фальш була викрита, але ж в селі вже було безвладдя і звірячий злочин убивці залишився безкарним.

Через деякий час Григор пішов жити до брилівської молодухи, а за кілька днів у дворі лісника було пограбовано і зруйновано всі будівлі. Самогонщикам конче потрібна була оцинкована бляха для самогонних апаратів. А нею ж буди покриті дахи всіх будівель лісника.

Тієї зими було паломництво відпаяних смільчаків з багатьох сіл до Розкішної. Там на гуральні з величезних цистерн, як водиця, джерелом лився зі всіх кранів вогневої міцності спирт. Його гідраті необмежено черпав несамовитий натовп любителів одурманюючої рідини. Черпали з поспіхом і боєм аж поки хтось додумався пострілом з гвинтівки пробити в цистерні допоміжні отвори, щоб не товпиться біля розбірних кранів. Вогневі язики спочатку обхватили цистерни, а потім згоріла у вогні й вся гуральня, де загинуло немало людей. Були там і попружани.

Після цього в Ставищах з графських маєтків натовпами розбирали панське майно, реманент та збіжжя.

Таке ж відбувалось і в інших місцевостях, де були панські маєтки. У Федюківці після розбору майна, збіжжя та реманентів місцевого поміщика Янівського весною,

спочатку в порядку самозахвату, а потім організованого розділу селяни засіяли і поміщицькі землі для себе.

В Попружні ні поміщицьких, ні удільних маєтків і земель не було, тому тут обмежились тільки вирубкою місцевого лісу. Не одна сім'я згадувала в той час некрасівську Лізу, що плакала гірко як ліс вирубали.

Після того урочище лісу перетворили в пасовисько для худоби вдень все село пасло там корів, а по ночам випасали коней, влаштовуючи при тому розважальні ігрища.

VI. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

Відразу після Лютневої революції в Росії буржуазно-націоналістична верхівка на Україні в кінці 1917 року створила в Києві Центральну раду на чолі з професором історії Михайлом Грушевським та "уряд", що називався Генеральний секретаріат. Його очолив відомий в той час український письменник Володимир Винниченко, а потім Симон Петлюра, який до того відав збройними силами Ради. Всю свою увагу вони зосередили на посиленні боротьби проти інтересів революційного українського пролетаріату та селян. Для цього Центральна рада отворила із буржуазно-поміщицьких та куркульських елементів свої збройні сили; їх назвали "вільні козаки", "гайдамаки".

Після Жовтневої революції, діючи заодно з російською контрреволюцією, вони вільно пропускали білогвардійські частини на Дон, де підняв контрреволюційний заколот генерал Каледін, а війська, що були на боці Радянської влади, роззброювали.

Зраджуючи інтересам народу, Центральна рада установила зв'язки з іноземними імперіалістами, взявши на себе кабальні військові та економічні зобов'язання.

ЦК РСДРП(б) та Радянський уряд Росії, керовані В.І. Леніним, подавали всебічну допомогу українським робітникам і селянам в їх боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні. За вказівками ЦК партії більшовиків і під безпосереднім керівництвом партійних організацій України в листопаді-грудні 1917 р, почалась підготовка до скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, який відбувся в Харкові в кінці грудня. З'їзд оголосив Центральну раду скасованою, вибрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України, котрий утворив Радянський уряд – Народний секретаріату під головуванням Х.Г. Раковського у складі С. Бакинського, Є. Бош, Є. Дугановського, Ф. Сергєєва (Артем), Н. Скрипника, В. Затонського, Є. Терлецького, В. Шахрая та ін.

За таких обставин розпочалась громадянська війна на Україні.

У другій половині лютого 1918 р. почалось вторгнення німецьких та австрійських окупантів на Україну, покликаних Центральною радою. Загарбники кинули в наступ десятки дивізій загальною кількістю біля 450 тисяч солдат. Вони

зустріли стійкий опір радянських військ, червоногвардійських і партизанських загонів.

Радянський уряд України утворив Надзвичайний комітет оборони в складі М. Скрипника, Ю. Коцюбинського, В. Примакова, який організував сили для відсічі ворогові⁴⁷.

Особливо значний опір німцям був проявлений в районі Таращі, де радянські революційні органи повіту зуміли створити стійкий міцний партизанський загін чисельністю до 800 чоловік під командуванням повітвійськома Ф.П. Гребенка та його помічника В.С. Баляса. Обидва вони були родом із села Лісовичі. На цей час німецькі окупанти вже захопили залізничну станцію Рокитне і село Синяву, де був цукровий завод. Робітники цього заводу і місцеві селяни учинили окупантам збройний опір і звернулись за допомогою до Таращанського повітвиконкому.

До синявських повстанців протягом 11-12 березня приєдналося близько 10 тисяч селян з навколишніх сіл Таращанського і Васильківського повітів. Вони вибили загони німців і гайдамаків із станції Рокитне і захопили тут 40 вагонів гвинтівок і 24 кулемети. Тільки з допомогою броньовиків і артилерії загарбникам удалося придушити повстання і зайняти Таращу⁴⁸.

З проголошенням німцями 29 квітня царського генерала П. Скоропадського гетьманом України (Центральну раду німці розігнали), партизанський рух селян у повіті набрав дедалі більш організованого характеру і в червні 1918 р, переріс у найбільше на Україні Таращанське повстання, яке злилося з повстанцями трудящих Звенигородського, Канівського та інших повітів губернії.

12 червня таращанці вигнали окупантів з міста, а в середині червня стали повними господарями повіту. Навіть після того, як німецькі загарбники, підтягнувши сили, 20 червня знову захопили Таращу, повстанці займали близько трьох чвертей повіту, всюди громили окупантів. В цей час великий бій партизани нав'язали німцям у яру на Виноградській дорозі під Федюківкою, де окупанти зазнали значних втрат.

Широкий розмах повстання викликав серйозне занепокоєння німецького командування і гетьманських властей. Ворог, намагаючись оточити і знищити повстанців, кинув проти них 5-ту кінну баварську дивізію та 2 піхотні дивізії 27-го армійського корпусу. Кілька днів ці військові з'єднання, як чорна хмара сунули з Ставищ через Ковалиху і Попружну на Таращу. Вершники в сіро-зелених мундирах і сталевих касках, озброєні карабінами та гострими довжелезними списами хизувались на баских гривастих конях з довгими розкішними хвостами. Майже два

місяці тривали запеклі бої навколо Таращі. В цих боях брали участь і попружанські партизани Голик Микола Василів та Гейко Григор Гарасимів.

На початку серпня повстанські загони прорвали вороже кільце, форсували Дніпра і здійснили героїчний рейд по Лівобережній Україні до кордонів РРФСР. Восени 1918 р, в нейтральній зоні вони влилися в 1-у Українську радянську дивізію і склали основне ядро легендарного Таращанського полку, яким командував В.С. Баляс, а після його поранення – В.Н.Боженко⁴⁹.

На жаль, наші односельці Микола Голик і Григор Гейко там не гарцювали серед таращанців на своїх отримконогих гнідих скакунах. Вони не вберегли партизанської бойової доблесті і слави. Коли таращанці відходили за Дніпр, Микола і Грицько, проявивши боягузтво, безсоромно ухилились від бойового походу. Не пішли з партизанами, залишились дома.

Певний час вони ніде не показувались серед людей, а потім систематично щодня, як і раніше, зі зброєю за плечима почали виїжджати на своїх скакунах десь на інші села. Пізно ввечері повертались додому.

Одного разу Григор повернувся в село з забинтованою гадовою і лицем, увесь закривавлений. Довго нікуди не показувався, ні з ким, крім Миколи, не зустрічався. Потім все виянилось. Дезертири довгий час полювали за Куликом, закоренілим куркулем, що жив на своєму хуторі в Станіславчику. Вони вимагали від Кулика виплати “контрибуції” і не інакше, як золотом.

В один із чергових своїх нальотів на хутір вони угледіли, що господар сховався в своєму домі на горищі. Микола вартував, і Григор шукав на дворі драбину. І тільки він піднявся по драбині вверху, просунув голову на горище, виглядаючи здобич, – мародера з розмаху звалила сталева вісь від воза, що опинилась у міцних руках розлюченого куркуля. Закривавлений, з проломленим носом і несамошитим криком каменем звалився Григор з тієї драбини на долівку сіней. З тих пір люди з презирством ставились до мародерів. За Григорієм міцно закріпилось прозвісько “Кулик”. Справжнім прізвиськом його тепер ніхто не звав, а згодом до тієї клички всі так звикли, що мало хто в селі й знав його справжнє прізвисько.

Після того, як повстанці залишили Таращу, окупанти безкарно розгорнули в повіті свою каральну діяльність: там, де селяни розібрали поміщицьке майно, збіжжя і реманент, примушували їх повертати все те назад поміщикам. У всіх селах безперестанку провадився збір контрибуцій збіжжям, свиньми, іншою худобою,

причін у великих розмірах. Все це супроводилось примусом, каральними заходами; збіжжя, худоба поспішно вивозилися до Німеччини.

Разом з тим партизанський рух в повіті не припинявся, не раз учинялись нальоти нових партизан на Таращу.

Посилили свої наступальні дії дві українські радянські дивізії, які ще в кінці 1918 р. вийшли із нейтральної зони для боротьби за визволення України від загарбників. Славні полки Першої української дивізії – Богунський під командуванням М. Щорса, Таращанський – В. Боженка, та Новгород-Сіверський – Т. Черняка, стрімко наступаючи, громили "січових стрільців", синьожупанників, "курені смерті". 5 лютого 1919 р. радянські війська увійшли в столицю України – Київ.

На початку березня 1919 р. радянські війська разом з повстанцями визволили місто Таращу. Тут знову був створений ревком, А неподалеку, кочуючи у вагоні, гуляла по Правобережній Україні інша, петлюрівська влада. Її самозваний реакційний уряд – "Директорія" було створено в Києві в листопаді 1918 року. Однак під натиском трудящих мас ця влада поступилась місцем радянській. Про Директорію ходила глумлива поговорка: у вагоні директорія, а під вагоном територія. Занадто часто цей "уряд" міняв "столиці" свого перебування (Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Любар)⁵⁰.

У грудні 1919 р. було створено Всеукраїнський революційний комітет на чолі з Г. Петровським. До його складу входили Д.З. Мануїльський, В.П. Затонський, В. Чубар, Г. Гринько та інші. Всеукраїнський ревком розмістився в Харкові.

Відновлення Радянської влади відбувалось в складних умовах. У підпіллі діяла петлюрівська контрреволюція, частина службовців старих установ відмовлялася працювати, місцева буржуазія вела відкриту агітацію проти більшовиків і Рад. У повіті діяли куркульські банди, які часто робили наскоки на місто, грабували і тероризували населення. Так, 11 червня Таращу захопила банда Яценка, але через два дні за допомогою частин Червоної Армії місто було визволено, банду розгромлено, а її ватажка вбито.

29 серпня 1919 р. Таращу захопили денікінці. В повіті розпочались нові утиски, нові побори, нові мобілізації.

На початку листопада партизанський загін, організований більшовицьким підпіллям, розгромив денікінський гарнізон і визволив Таращу. В місті і в повіті було відновлено Радянську владу.

2 січня 1920 р. в місто вступила 2-а Таращанська бригада.

Налагодженню і нормалізації радянського ладу в повіті перешкоджала активізація різноманітних куркульських банд, які, скориставшись наступом білополяків, на початку травня 1920 р. відрізали і Таращу від повіту. Армія Пілсудського ще в квітні захопила Київ посадила там у владі знову петлюрівський "уряд".

10 травня білополяки вступили в Таращу. 28 травня кавалерійська бригада Г. Котовського визволила її від окупантів.

Але й за цей короткий час білополяки встигли показати своє свиняче панське рило. В повіті по всіх селах, які за німців, заскреготіла зубаста машина непосильних контрибуцій. Щоденно нищили по селах окупанти в конфедератках. З кривими шаблями, що звисали гадюкою аж до землі, польські жовніри відправляли своїм західним патріотам (Франції) тисячі вагонів награбованих сонячних дарів української землі.

Разом з поляками в села заявили і петлюрівські недобитки, які погодились активно допомагати окупантам грабувати український народ. Один з таких завітав з своїм дружком і до Попружни. Це був середущий син Бердочника Мелетія – Семен, бувший офіцер царської армії. Він вирішив у сім'ї своїх батьків весело провести великодні свята. Друзі заявили у село ще в вечір великодньої суботи, В перший же день свят прибулі, випивши за святковим столом міцного перваку, уже зранку спровокували сутичку з сусідніми хлопцями, бувшими фронтовиками. В цій сутичці Семен безжалісно застрелив з нагана двох батраків, Павла і Василя – синів Парамона Красовського, що жили поруч з Бердечниками на виїзді до Жидівської Греблі. Після цього жахливого вчинку на другий день бандити безкарно вибули до Ставищ, до штабу польського загону, при якому числились ці запродавці. Загін дислокувався на позаторішніх руїнах (у парку) спадкового маєтку графів Браницьких, Ніякої управи над убивцями ніхто ніде не шукав, бо в той час її ніде це було. Старорежимний сільський староста Трохин Заболотний, посилаючись на старість, ще зразу після революції відмовився виконувати ці нелегкі обов'язки.

Нові старости, Заболотний Харитон, а потім Криворучка Патракій, проявили слабохарактерність у вельми складній ситуації і були переобрані при німцях. Тепер управляв селом 40-річний кремезний, як міфічний Голіаф, велетень Трифон Пузань – сама фізично сильна і безстрашна фігура в Попружні на той час, Але й він нічого

вдіяти тут не міг, проти озброєних бандитів. Всяка громадянська війна – то трагедія народу. Опалена війною, Україна стогнала від ран і сваволі, завданих окупантами та їх місцевими найманцями.

Черев кілька тижнів після великоднього явлення петлюрівця Семена народу свого села, до Попружни завітав у повній офіцерській формі з того ж петлюрівського загону Мартин Мартич, бувший поручик царської армії. Він прибув сюди, щоб облагодіяти своїх земляків власною участю в пограбуванні їх окупантами (стягнення контрибуцій натурою).

(Пізніше, після вигнання поляків і стабілізації в повіті Радянської влади, Семен і Мартин довго ховались по чужих селах; від заслуженої кари. Семенові, завдяки спритній конспірації на дальніх селах, здалося уникнути народної кари, а Мартина було опізнано, заарештовано і страчено каральними органами).

Дуже важкий і складний то був час. Куркульство й обмануті ним елементи трудящого селянства проявляли підтримку петлюрівському уряду. Майже по всій Україні утворювались багато чисельні банди, які намагались дезорганізувати тил радянської армії, що боролась з білополяками. До того в Червоній Армії нерідко відбувались зради бувших офіцерів, які були допущені, як "воєнспеци", на командні пости. Великої шкоди завдав Радянській владі на Україні бувший офіцер царської армії Григор'єв. Він служив Центральній раді, потім Директорії, нарешті, приєднався з своїми загоне, ми до Червоної Армії, де став командиром дивізії.

9 травня 1919 р. Григор'єв виступив проти Радянської влади. У заколотників було біля 30 тисяч багнетів, артилерія, кілька танків і бронепоезди. За короткий час заколот обхопив велику територію з містами Херсоном, Миколаєвом, Катеринославом, Єлісаветградом, Олександрією. Загони Григор'єва досягали Таращанського повіту.

Радянські війська вже 23 травня взяли Олександрію, де був штаб Григор'єва, а згодом ліквідували основні його сили. Григор'єв з станками своєї банди утік до Махна, де його було вбито⁵¹.

Багато лиха Радянській владі в селах Київщини завдавала влітку 1919 р. куркульська банда Зеленого, що шаленіла в районі Трипілля (Трипільська трагедія). Побувала вона й у Таращанському повіті. Тут бував і Махно, Маруся, Цвітковський та інші.

Великого лиха, завдала повіту місцева банда бувшого офіцера

Мартинівського, що родом був з села Станіславчика. Вона на початку жовтня 1920 р. учинила в Ставищах жакхливий єврейський погром і спалила чудове містечко, що славилось далеко за межами повіту. Там загинуло багато жителів. їх трупи тривалий час відшукували серед згарищ і попелищ містечка.

Яким було до того це містечко можна судити по опису 1900 року, що його зробило Поліційне Управління Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства. Там зазначено:

"В м. Ставищах числится населення 8156 душ, в том числе евреев 4520 душ, дворов 1035. Имеется две православные церкви, римско-католический костел, аптека, аптечный склад, бесплатная лечебница графа Браницкого, один трактир, две пивных лавки, сельское ремесленное училище, помещаются камера Мирowego судьи, волостное управление, станова́я квартира, мещанская управа, почтово-телеграфная контора, Главное управление именными графа Владислава Александровича Браницкого и свыше 50 торговых заведений; через местечко проходит две военно-транспортные дороги: из г. Таращи в м. Тетиев и из м. Белой-Церкви Васильковского уезда; там же бывают еженедельные разрешенные базары; на это местечко распространяется положение о государственном квартирном налоге⁵²".

Великий і тривалий опір Червоній Армії чинили в 1920 р. банди; що окопались в районі сіл Медвин та Ісайки, хоч в навколишніх селах уже повсюди діяли органи Радянської влади.

Великого нещастя населенню і радянським та партійним органа повіту було завдано восени 1920 р. і деякими частинами Кінної армії Буденного, що відходила з під Варшави в результаті відриву армії від своїх тилів. Відставши залишки частин відступаючої армії які складались, в основному, з дезертирів та груп деморалізованих елементів, злившись на території повіту з місцевими бандами, творили на своєму шляху жакхливі безчинства.

Ось як про це та про стан в повіті, взагалі, доповідав у своєму рапорті в листопаді 1920 року Голова Таращанського Повітревкому Г. Кузьмін Київському губернському Револуційному Комітету⁵³:

"Таращанский уезд с момента освобождения от польской оккупации все время находится под влиянием бандитизма и контрреволюции. Работа в уезде двигалась черепашиим шагом и то со значительными перебо́ями. Главным образом работа все время стоит боевой, это в области продовольствия и борьбы с бандитизмом.

1) Продовольственная работа с июня месяца все время встречает громаднейшие препятствия со стороны бандитизма и самого селянства отрицательно настроенного в отношении Советской власти, а главное – продорганов. Методы продработы в июльские и августовские дни были неправильны, т. е. кадры продработников (продармейцев) не отвечали политике Центра, как например, обыски, аресты, конфискации и реквизиции имущества, вообще разгильдяйство, пьянство, нахальничество и проч. Все это вместе порождало недоверие селянства к Советской власти.

2) Бандитизм, вообще не только в Таращанщине, но и в целом на всей Украине есть явление обычное. По проверенным данным источником бандитизма является дезертирство. Банды в настоящее время в Уезде изобилуют. Группировке банд, например, в лице бывших офицеров Цветковского, Мартыновского и других, послужила неудачная операция Советских войск под Медвином, где банда не только что не была уничтожена, но, наоборот, усилилась и всю свою тяжесть обрушила на Таращанский уезд. С половины августа бандитизм в Уезде принял ужасающие размеры. Всюду в волостях были разогнаны волостные и сельские Советские органы, начались нападения на продгруппы, словом уничтожалось все Советское. И так Уезд до октября месяца переживал в безвластии, за исключением Таращи и двух приближенных к ней волостей. В тот самый момент, когда положение наше на фронте ухудшилось и уход, перегруппировка продармейцев в Сквирский уезд, еще больше усилило позиции бандитизма, дав ему все козыри Уезда. Уезд все время обращался к губернским властям, но помощи оттуда не было. Но вот, в 1-х числах октября через наш Уезд проходила 6 кавдивизия 1-ой конармии, которая вместо оказания помощи, окончательно уничтожила Советские органы, усилив еще больше бандитизм. Анархически-бандитские группы этой дивизии всюду по Уезду учиняли грабеж и избиение Советских и партийных работников. "Буденовцами" были учинены грабежи в форме еврейского погрома в местечках Кошеватое и Ставищах, где дело обошлось массовым убийством евреев. Наконец, 9-го октября, дивизия проходила через Таращу, где, согласно предупреждения Начдива, были приняты предупредительные меры против погрома, но эти меры выразились, в зависимости наличия воинской силы, двумя-тремя патрулями в 20 чел., в общем. После отъезда Начдива, в городе пооставались деморализованные группы, в общем количестве до 300-400 всадников, которые учинили, еще невиданный погром. Моментально

терроризовав находившиеся в то время карроту и власть. Были избиты и ограблены почти все работники, избиению подверглись пять партийных товарищей, в том числе и сам Предревком. Результат погрома дают следующие цифры: убитых евреев до 120 и раненых до 200. Город подвергся внушительному ограблению. Погром продолжался почти два дня. Погромщики, без всякой оговорки, есть контрреволюционеры. Их лозунги "бей жидов, спасай Россию". Каждый попадавшийся в руки "буденовских" всадников вынужден был говорить "кукуруза" и за незвучное и неправильное произношение буквы "Р" сносили голову.

После ухода "буденовцев" из пределов Таращанского уезда положение уезда ничуть не изменилось, продолжает оставаться в том же состоянии, что и с ними, масса "буденовцев" пооставалась на Уезде и примкнула к местным бандам, образовав единый против власти фронт. Отголоском чего продолжают грабить села и избивать евреев и коммунистов.

В общем, при таком положении, главным образом пострадала милиция, с августа месяца убито всего до 60 милиционеров, до 30 продармейцев и человек до 10 советских работников.

В настоящий момент, положение не улучшилось, а на оборот, с каждым днем все ухудшается и ухудшается. Власти по-прежнему в Уезде, т. е. в волостях нет, т. к. на Уезде без вооруженной силы появление кого-либо не возможно. Последние дни, работающие продгруппы №1 и №2 нападением бандитов были разбиты, убито 15 человек и несколько раненых. Работа продовольственных органов со стороны бандитизма встречает огромные противодействия.

Что же касается вообще работы, то можно смело сказать, что работы в уезде почти никакой не ведется за исключением подработы и то в силу препятствий бандитизма терпит неудачи.

Отделы Уревкома влачат свое существование лишь только формально. Причина сему – общее положение Уезда с одной стороны и отсутствие работников, подготовленных для Уездной работы, с другой.

Для восстановления порядка, а главным образом, власти Уревкомом выделена особая чрезвычайная комиссия, которая послана в места, где работают продгруппы, ибо в другие же места посылка работников без воинской силы невозможна.

В общем положение Уезда – бандитское, селянство в большинстве находится

под гегемонией бандитизма, но все же есть сочувственно настроенные и к Сов.власти. Особенно нужно отметить на Кошеватской волости, где как проба были произведены выборы волисполкома, население к этому относится сочувственно, а главное доверчиво, говоря, вот это Советская выборная власть. Нужда Уезда главным образом выражается – в Советских и партийных работниках и в воинской силе".

Нарешті, в кінці 1920 року громадянська війна закінчилась. Її завершальним апофеозом була блискача перемога Червоної Армії над білогвардійськими військами барона Врангеля в Криму в жовтні-листопаді. З ліквідацією Врангеля основні сили контрреволюції в країні були розгромлені, але в різних місцях ще залишалась боротьба з бандитизмом.

Ні телебачення, ні радіо тоді не було. В село не приходили навіть газети і листи. Та й до громадянської війни газети в селі передплачував тільки піп. Відомості про деякі, навіть важливі події в країні доходили до села з великим запізненням, випадково.

Про подробиці героїчної перемоги над Врангелем перші відомості приніс односільчанам демобілізований з Червоної Армії рядовий боєць Гейко Антон Васильович (племінник Трохима Гейка), що повернувся з фронту в село. Він з дитячих років батракував у куркуля Мелника Василя. Тепер був єдиним з мобілізованих із Попружни, хто з боями дійшов до Криму, брав участь у штурмі Перекопського перешийку, громив Врангеля на побережжі Чорного моря. Він був герой Перекопу, а про це мало хто знав у селі, як і про те, Канський Іван штурмував Зимовий у Петрограді.

Повернувся додому не з порожніми руками... Герой Перекопу приніс на власному горбові в армійському речовому мішку неабиякий трофей: цілий пуд кримської солі. Для багатьох зголоднілих по солі селян це був дорогоцінний подарунок в той час.

VII. СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Часті зміни влади впереміжку з шаленою круговертю різних банд під час громадянської війни на Україні зумовлювали тривалий стан фактичного безвладдя в селах.

Лише в 1920 році в повіті остаточно встановилась переможна Радянська влада. Цьому сприяла діяльність політorganів військових з'єднань Червоної Армії, які проходили через повіт і часто зупинялись у селах на тривалий (5-10 діб) відпочинок чи переформування. Військові частини кінної Армії Будьонного розташовувались на постій по 2-4 бійці в кожному дворі.

Вигін (степок) на Заболотнівці служив за плац для шикування і огляду військових частин кінної армії Будьонного. Під час таких оглядів туди збігались всі пастухи-підлітки з села, щоб поблизу позирнути на розгорнутий стрій чудо-богатирів будьонівців, а ще більше, щоб потриматись за вуздечку чи стремено будьонівського коня.

Одного разу на тому вигоні шикувався і якийсь підрозділ мадьяр (угорців), що діяв разом з Радянськими військами. То вже було справжнє циркове видовище: кожен воїн там був одягнений у незвичну угорську в обтяжку кольорову уніформу з високою круглою пілоткою (на манер турецької) яскраво-червоного кольору з жовтим віялом на верху.

Того року (1920) в Попружні було створено партійну організацію в складі Тодося Ткачука, Гарасима Шестопала, Соловея Шевери та інших, яка організувала сільський революційний комітет – Сільревком. Головою Сільревкому обрали Ткачука Тодося, секретарем Бердочника Якіма.

В той же період у 1920 р. в селі було створено і комсомольську організацію, в яку вступили: Колот Антон Платонович, Гуртовенко Іван Павлович, Гейко Василь Стахорич, Гейко Давид Аркадійович, Нідзельський Іван Власович, Безпалько Василь Мойсейович, Гейко Теофан Трифонович, Загоруйко Василь Аринейович, Лавренюк Василь Аринейович, Колот Тодось Пилипович, Ільченко Степан Лаврович, Луцький Сашко Михайлович.

Секретарем комсомольського осередку був обраний Колот Антон.

Поява в селі комсомольської організації була великою подією. Взимку

комсомольці роз'їжджали по селі на санних упряжках з червоним прапором, на якому були зображені п'ятикутна зірка, серп і молот. На грудях у комсомольців майоріли червоні банти з шовкових стрічок. Молодь співала революційні пісні, яких їх навчили армійські політпрацівники, вигукували полум'яні революційні гасла.

Трохи пізніше в селі організувався Комітет незаможних селян – Комнезам (КЗС). Його очолив старший Іван Трохимович Заболотний (їх було два), потім Гаресим Шестопал, а пізніше Павло Павлюк. Івана Заболотного в селі до кінця його життя спотворено звали "Комзель" замість "Комнезам".

25 липня 1920 р. в Красилівці відбулося, перше засідання представників сільревкомів Красилівської волості. Від Попружни в ньому брав участь Яким Бердочник⁵⁴.

На засіданні були заслухані питання:

1. Біжучий момент і становище на фронтах.
2. Мобілізація і боротьба з дезертирством.
3. Продовольчі спраги.

Пізніше Сільревкомом було скликано сільський сход (загальні збори), на якому обрано постійну Сільську раду (сільраду), головою якої був обраний той же Тодось Ткачук, секретарем – Яким Бердочник.

Умори діяльності Сільради були надзвичайно складні, обсяг завдань – величезний: забезпечення правопорядку в селі, розквартирування військових частин, виконання трудгужзобов'язань по забезпеченню армійських перевезень, проведення мобілізації та боротьба з дезертирством, виконання продрозверстки, збір зброї та державного майна від населення, самооборона та боротьба з бандитизмом тощо.

Тепер довелось Гнатові Полонському розстатись з кіньми та фаетоном, що він прихвativ колись на фронті. Його братова Одарка, жінка брата Павлуся, була цьому надзвичайно рада, бо недолюблювала зовицю, що та була молодша, красивіша й більш моториіша за неї. Часто при нагоді, глузуючи, дорікала тій: "А що, Оляно, наїздила на генеральській бричці? Тепер пішечком потупцюєш на базар і з базару, бо на своєму возі я тебе не підвезу!"

А через деякий час і Одарці довелось пішечком тьопати на базар (до Жидівської Греблі) і назад... Сталося це так.

Одного разу у неділю зранку до Павлуся (Полонського) завітав гість із Брилівки, який недавно повернувся з Америки. Цілий день друзі пригощались, щось

недружелюбно вголос розмовляли в хаті. А підвечір той гість запряг у візок Павлусеві коні і ними поїхав додому...

Пізніше виявилося, що ті коні і візок були куплені Павлусем за американські долари, які брилівчанин передав своїй сім'ї через Павлуса, коли той зразу після Лютневої революції повертався з Америки (із США) до Росії. Павлусь же ті гроші присвоїв, розраховуючи, що із-за громадянської війни в країні заморський дружок не зможе вже повернутись з Америки ні сам, ні листом повідомити своїй сім'ї про передані ним гроші. Тепер довелося "полюбовно" розраховуватись натурою.

Одарка змовкла, більше з Оляни не глузувала.

Надзвичайна складною в той час була грошова спрага. Її вповні можна назвати чехардою, бо кожна влада тоді випускала свої гроші, і чим більше, тим скоріше вона сходила з кону. Гроші ж ще продовжували "ходити", бо ж не всі ще знали, що їх "господарі" вже п'ятами накивали.

Найбільше було випущено "керенок", вартістю по 40 карбованців у одній купюрі... У їх потребі не було міри бо ж ціна одної пачки сірників досягала в той час одного мільйона карбованців. Така безмежна була інфляція, їх знецінення. На базар ті гроші носили клунками. А коли вони "лопнули" – в селах всі стіни в хатах ними були обклеєно замість шпалер (ці гроші випускались в блоках-шпалерах по кілька сот тисяч карбованців в шпалері, не розрізані), тому вони найдовше збереглись у людей. В зв'язку з такою грошовою чехардою, під час громадянської війни на базарах здебільше відбувалась не купівля-продаж за гроші, а провадився натуральний товарообмін.

Для самооборони і підтримки правопорядку в селі при сільраді був створений невеликий загін народної міліції, який був підпорядкований голові сільради⁵⁵. Голова сільради Ткачук Тодось був фронтовиком, з бідняків, досить енергійний, урівноважений і добросовісний працівник. Умів коректно обходитись з людьми. З вигляду високий, худорлявий, схожий на Фелікса Дзержинського, навіть одягався у таку довгу шинель, як Дзержинський.

Секретар сільради Бердочник Яким був, навпаки, людиною на урівноваженою, гарячий, любитель випити на дурняк, а значить, схильний на всякі зловживання. Зате він відмінно володів каліграфічним скорописом, із-за чого й попав у члени ревному, не дивлячись на те, що іноді в церкві виконував обов'язки дяка (де була відкрита можливість випити й закусити при виконанні релігійних обрядностей, як от хрест дай,

похорони тощо).

Непорядною людиною з сільських активістів виявився Соловей Шекера Павлович, хоч був він досить грамотним по тому часу (закінчив Федюківське ремісниче училище). Після закінчення громадянської війни його було обрано головою Красилівського волвиконкому. За недовгий час свого головування він встиг так обрости хабарами та всякими безчинствами, що його Ревтрибунал засудив до вищої міри покарання – розстрілу.

З діяльністю сільської міліції зв'язана трагічна подія, що сталася в селі на початку 1921 р., а саме: один з міліціонерів застрелив свою наречену, і сам покінчив своє життя самогубством.

Ось як це трапилось. Онопрій, син Петра Бурлаки, будучи в селі міліціонером, кохався з Килиною, дочкою Талимона Кобзаря в Станіславчика. Пара була завидна: обоє високі, струнні, міцної статури, заворожливої вроди. Вони хотіли побратись, але їх батьки були проти цього шлюбу з матеріальних міркувань. Петро, маючи шість дорослих синів і одну нешироку садибу, розраховував частину своїх синів віддати кудись "у прийми", в тому числі і Онопрія.

Талимон, з свого боку, розраховував видати дочку Килину за більш заможного жениха місцевого парубка Яхима Погорілого, який давно вже женихався до Килини.

Врешті, на різдвяні свята Килину батьки примусили повінчатись з нелюбом.

У розгарі було пишне весілля. І от у вечорі, коли за весільним столом у молодого підвіпивші гості горланили "гірко!", до хаті ввійшов дружок Онопрія й попросив Килину вийти на хвилину надвір ...

Там на неї чекав Онопрій. Взявшись обоє міцно за руки, вони, барахтаючись по глибокому січневому снігу, пірнули в темряву ночі й в одну мить опинились у Попружні.

Онопрієві батьки їх не прийняли. Молоді змушені були піти "гостювати" до родичів, пильно приховуючи своє місце проживання.

Батьки обох сторін, залучивши собі на допомогу міліцію, ніяк не могли вислідити порушників батьківської волі, щоб їх насильно розлучити. Нарешті, на початку березня після довгих пошуків, міліція напала на слід втікачів, коли ті вечором ішли на ночівлю до одинокої в полі скирти соломи, в якій ними було створено житло – схованку.

На другий день міліція разом з батьками влаштували санну . погоню в поле.

При наближенні переслідувачів до скирти, втікачі вийшли їм назустріч... Несподівано вони зупинилися, обнялись в довгому міцному поцілунку я розійшлися на кілька кроків у різних напрямках. Потім, зупинившись, повернулись обличчям один до одного і якусь мить завмерли в погляді... У руках Онопрія скинулась гвинтівка. Раптом почувся постріл, Килина повільно повалилась на сніг. Онопрій поставив гвинтівку додолу, опустив голову на дуло і серед поля grimнув постріл удруге. Стікаючи кров'ю на сніг повалився Онопрій.

У шапці Онопрія знайшли коротеньку записку – останню просьбу: "Поховайте нас поруч!"

Батьки не погодилися і на цю останню просьбу своїх дітей. Їх поховала нарізно, кожного в його селі.

Так на засніжених полях Попружни смертю покінчили своє молоді життя прекрасні, ніжні й душі сільських Ромео і Джульєти, які обоє обрали смерть, а не, розлуку, здобувши моральну перемогу над варварськими пережитками того суворого часу.

Подібна трагедія, тільки вже на ґрунті ревнощів, сталась у Попружні вже влітку 1925 року.

На вулиці від Брилівки колись жив Іван Ситник (брат Демехія), у котрого була єдина дочка Марійка, якій в той час сповнилось 16 років. Дівчина була вродлива, красива як квітка, кругленька в тілі, тільки низького росту. Поруч з ними, по сусідству, город з городом, жили чотири брати, сини Аренея Лимана, що за рік до того (після смерті жінки; помер. Середущий в тих хлопців, 17-річній Євтух, залицявся до Марійки, але взаємності не знаходив. Їй подобався інший сусід, Михайло Цілуйко, і вона цього не приховувала. Він був старший за Євтуха, більш розсудливий, урівноважений, красивіший.

І літнє пору Марійка ночувала в порожньому хлівчику, бо клуні в них не було, як у інших, вони були бідні. Одного ранку мати пішла будити Марійку, щоб та вже вставала до корови, але Марійка ніяк не просипалась на її поклики. Мати до неї, – а Бона нежива, мертва. Мати і батько вплач, позбігались сусіди, всі не розуміли: звечора дівчина була весела, ні на що не скаржилась і раптом померла.

А коли жінки стали її наряджати до похорон, побачили на потилиці заплутані в кучерявих косах Марійки кінці якоїсь шпагатки, які не можна було звідтіть витягти, і тут виявилось, що тією шпагаткою міцно перев'язані горло і шия...

Все стало зрозумілим. Минулись шукати Євтуха, його знайшли у себе в запертій клуні... висячого на тонкій мотузці, прив'язаній до бантини. Під ним лежали звалений ослінчик і поруч – сокира.

Як виявило слідство за участю районного прокурора, тією сокирою Євтух мав зарубати тієї ж ночі Михайла у його клуні, де той завжди ночував. На цей раз його там не виявилось, він випадково заночував у хаті. Євтух, проникши з сокирою в ту клуню звечора, довго чекав повернення Михайла з вечорниць і не дочекався. Чекаючи, він сидів на його постелі, викурюючи цигарку за цигаркою. По залишеним недокуркам, звернутим папером журналу "Робземліс", слідство встановило істину. Такий журнал одержував тільки Лиман Гнат, старший брат Євтуха. Він був проформом спілки "Робземліс" у селі.

Були й інші трагічні випадки в селі.

Після закінчення громадянської війни Попружна зібралась перерозподіляти землю своїх селян. Це було найважливішим серйозним завданням партійної організації, комнезаму та сільради. До нього всебічно всі готувались, прислухались, радились, вивчали досвід інших сіл у проведенні цієї роботи. В більшості сіл подібна робота була проведена набагато раніше, ще зразу після революції. Тоді ділили землі поміщицькі. І в тих селах розподіл землі ніяких труднощів не викликав: там була повна ясність в цьому питанні ще з часу перших кроків революції. Перерозподіл же селянських земель був справою набагато складнішою. Тут зачіпались інтереси не тільки куркулів, а й трудових селян, до того ж сусідів і родичів. Тут неминучим був фактор класового і морального впливу, зловживання, ворожнечі.

Повстало питання, кому можна довірити очолювати цю серйозну справу в селі, кого обрати головою Земкомісії, щоб він забезпечив чіткість і справедливість у її роботі?

Всі одноголосно ухвалили головою Земкомісії обрати Костя Флоровича Гейка, він хоч малописьменний, зате штундист, євангеліст, і несправедливості в роботі комісії не допустить⁵⁶.

Спочатку вирішили за облікувати новоутворені (після революційні) молоді сім'ї (також і давніші), які не мали своїх садиб, і наділити їх садибами за рахунок розподілу вигонів і польових наділів, що межували з деякими існувавшими уже забудовами села. Так появились у селі новоутворені забудови дворів на вигоні, що межував з Гейківнею, на вигоні біля Ситника Демекія (з боку Брилівки), на земельних ділянках,

що межували з дворами Коберників (з боку Гойсихи) та тих, що були продовженням Новоселиці, яка тоді кінчалась садибою Гаврилка Гуртовенка. Тут поселились першими Шестопал Василь, Ладик Сидір, Ладик Порфир, Заболотний Сидір та інші.

Першими на вигоні, що на Гейківні, забудувались (біля глиняника) самовільні загарбники Гейко Анань Трифонович та Гейко Андрій Васильович. Потім там поселились за наділом: Гейко Тимофій Трохимович, Пузань Архип Микитович, Бердочник Яким Мелатієвич, Лавренюк Євтух, Ткачук Степан, Гуртовенко Василь, Гуртовенко Олекса Павлович, Піскун Степан Семенович, Піскун Іван Семенович, Гейко Зінько, Ткачук Арихтей, Кравченко Прокіп, Гейко Іван Флорович та інші.

На вигоні проти Коберників першим поселився Заболотний Іван Трохимович (Рижий). На вігоні проти Ситника Демекія першим поселився Пузань Іван Микитович, який незабаром помер від туберкульозу.

Вигін на Заболотиівці громада вирішила не забудовувати, а як і раніше використовувати його за прямим призначенням.

Не зайвим буде дещо розповісти про Зінька Гейка, життя якого склалось досить драматично. Він родився, виріс і одружився в Попружні. В 1901 році переселився до Америки (США), повівши туди з особою уже чималеньку сім'ю. Будучи людиною енергійною, міцного і здоров'я, Зінькові пощастило в США за короткий час створити чимале фермерське господарство й непогано влаштувати своє життя.

На початку Першої світової війни в його сусіда сталась пожежа, згорів на корені весь урожай. Підозра у виникненні пожежі впала на Зінька, йому загрожував самосуд по-американськи, в кращому разі багатодітній строк ув'язнення по суду.

Зінько, не довго роздумуючи, в розпал світової війни втік із Америки до Росії, залишивши сім'ю в США. Так він опинився знову в Попружні, де приєднався до Общини євангельських християн, довгий час вів образ життя самотньої потерпілої людини, переходячи від одної сім'ї до другої, щоб прохарчуватись.

В кінці громадянської війни, будучи уже людиною похилого віку, він одружився на переспілій дівці (дочці Конка Кизими), яка йому народила ще кількох дітей. Зінько на нову сім'ю одержав нормальний наділ садибної землі на вигоні, кілька десятин рільної в полі, купив старенькі круторогі воли, змайстрував сам старомодну гарбу та ярмо й розпочав самотійно господарювати. В 1932 році він і вся його сім'я, як і багато інших односільчан, померли з голоду.

Кость Фролович, погодившись очолити Земкомісію, повів оправи так, що за короткий час була облікована вся земля в селі і кількість населення (їдців) в кожному дворі. Виходило взагалі так, що на кожного їдця припадало по одній десятині. Це спрощувало розподільчі розрахунки. Робота комісії була проведена вчасно, чітко, без особливих нарікань з боку населення. Соціальна справедливість перемогла, хоч євангелісти буди спочатку проти того, щоб брати "чужу" землю. Вони навіть виключили із своєї общини порушника її устоїв за те, що той першим в общині вирішив не тільки взяти таку землю, а й погодився очолити Земкомісію по розподілу землі.

В результаті довгої внутрішньо-общинної боротьби за чистоту общинних рядів, тільки один Трохим Гейко твердо відмовився за релігійними переконаннями взяти виділений йому наділ землі біля 4-х десятин. Не так буде під час вирубки "Гайдамацького лісу", який грабували після Жовтневої революції. Тоді штунди проявили заavidну одностайність в тому, щоб не брати "чужого добра", і ні один з них не взяв з лісу ні одного патики.

Хто ж вони були ті штундисти, що так "протиприродно" поводитись і в той час користувались у бідняків заavidним довір'ям?

Щоб одержати на це питання вичерпну відповідь необхідно прочитати маловідомий тепер роман "Штундист Павел Руденко", що його написав чудовий письменник і видатний революційний діяч минулого століття Сергій Михайлович Степняк-Кравчинський. Кравчинський був одним з тих, хто безстрашно вступив у нещадну боротьбу з російським царизмом.

"Штундисти" чи "штунди" – це була секта релігійників, група людей, які виділились і відмежувались від панівної православної церкви. Це були прогресивно настроєні на той час люди, які не хотіли миритись з обрядностями і засиллям попівщини, а отже були й в опозиції до царського уряду. За це вони нерідко терпіли всякі утиски з боку держави. Юридична назва їх "Євангельські християни баптисти".

Штундисти є кількох тлумачень (різновидів). Територіально вони об'єднувались в общини. Вперше штундизм в Росії виник у селі Основа Одеського повіту в 1866 році під впливом раціоналізму німців-колоністів. Через два роки він у 1868 р. перекинувся в с. Плоска Таращанського повіту, а потім у села Чаплинку і Косяківку того ж повіту⁵⁷.

Пізніше великі общини євангельських християн (євангелістів) виникли в Таращі, Жидівській Греблі (тепер Чапаївка) та Попружні. Після цього вони швидко

розповсюдились по всій Україні та Росії, їх девізом було: Ісус Христос, братство, справедливість, взаємну допомогу.

Штундисти не визнавали церковних обрядностей, не поклонялись іконам, хоругвам, не хрестились "перстами" і не відвідували церкву; вони вважали, що помолитись богові можна влюбій хаті чи й на вулиці, зібравшись туди. Хрещення брали не немовлям у купелі ночов у попа, а в річці чи ставку при досягненні повноліття, як то робив Іоан Хреститель в Йордані. Вони не вживали спиртного, не курили, не сквернословили і не бешкетували. Звертались один до одного зі словами пошани: "брате", "сестро", замість "громадянин", "товариш". Негативним в їх поведінці було те, що вони цурались народних співів, музики, танців, не відвідували вистав і кіно, були занадто набожні.

До Радянської влади євангельські християни ставились лояльно, але брати участь у громадянській війні категорично відмовились. Кожен допризовник у них носив при собі рішення Народного суду про звільнення від мобілізації до армії за релігійними переконаннями. Радянський уряд ставився до віруючих співчутливо. Керівництво общинами здійснював верховний орган, що іменувався Всеросійська Рада Євангельських християн, яка знаходилась у Петрограді. Його очолював Іван Степанович Проханов, інженер-технолог за фахом. Він був автором текстів і композитором багаточисленних духовних псалмів, які розучувались і виконувались хорами в общинах. Вони були неабияким привабливим засобом євангелічного руху. В хорі співали всі, дорослі; і діти.

Попружанську общину євангельських християн очолював виборний пресвітер Микита Панасович Пузань. Керівником хору (регентом) був Антон Юхимович Гейко, пізніше Степан Пузань.

На передодні Першої світової війни до складу Попружанської Общини євангельських християн належали такі сім'ї:

Із Попружни: Безпалька Архипа, Безпалька Стратія, Гейка Трохима, Гейка Юхима, Гейка Конка, Гейка Костя, Гейка Зінька, Гейка Каленика Загоруйко Аренея, Ільченка Лавра, Кизими Конка, Лавренюка Петра, Пузаня Микити, Родака Демекія, Родака Артлома, Родака Якова, Ткачука Каленика, Ткачука Явдокима.

Із Брилівки: Кирилюка Танаса, Кирилюка Назара Сидорців, Мелникіз, Коротунів.

Із Станіславчика: Бурлаки Андрія, Дідика Олекси, Сніцара Григора, Ясінського

Григора.

Попружанська община зародилась в кінці XIX віку і розпалась у період колективізації 1929-1900 рр. від сталінських утисків.

(Про стан культури та розвиток освіти в селі і в повіті в період громадянської війни та на початку становлення Радянської влади читач зможе довідатись, познайомившись із працею автора "Спогади про рідне село").

Партійна та комсомольська організації в Попружні існували недовго. Не зміцнившись , вони розпались на початку 1924 року, в період переходу села від Виноградського району до Ставищанського. Причиною розпаду була відсутність дійових, грамотних керівників у їх складі. Тодось Ткачук помер з туберкульозу, Соловея Шехеру було розстріляно, а єдиний із залишилися активних ватажків переорганізації Шестопап Гарасим Давидович був відкликаний з села до райцентру, в зв'язку з обранням його головою Ставищанської Райсудземкомісії, де він працював довгий час, аж до виїзду до Далекого Сходу.

VIII. НЕП І КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ

Економічний зв'язок села з містом на протязі віків складався з обміну продуктів сільського господарства на промислові товари через куплю-продажу. Цей багатовіковий економічний зв'язок був порушений громадянською війною. Основою того зв'язку в цей буреломний час стала продрозверстка, яка забиравала в селян всі залишки продуктів сільського господарства.

Економічний порядок, що склався в цей час, дістав назву в історії – військовий комунізм. Цей вимушений потребою обставин економічний порядок призвів до занепаду в країні як сільського господарства, так і промисловості, поставивши їх на грань неминучого краху.

Після закінчення громадянської війни на X з'їзді РКП(б), що відбувся 8-10 березня 1921 року, серед інших питань було розглянуто питання про заміну продрозверстки продовольчим податком. Він передбачав брати в селян не всі залишки продовольства, а тільки частину їх, з тим, щоб решту залишків вони могли вільно продавати на ринку. Це мало побуджувати селян до більш активного господарювання, швидшого підняття сільського господарства, на основі якого можна було б відбудувати й розвинути державну промисловість, укріпити позиції соціалізму в економіці країни. Це була Нова економічна політика (НЕП), під час якої тоді живо було підхоплено ленінське гасло "Учіться торгувати!"

І справді, не пройшло кількох років, як розорені сільське господарство і промисловість, швидко відбудовуючись, пішли на піднесення і в 1927 році (до 10-ї річниці Жовтневої революції) їх основні види продукції досягли довоєнного рівня.

В селі новоутворені сім'ї й деякі бідняцькі господарства, підкріплені наділами землі, по обзаводилися худобою, тяглом, необхідним-реманентом, але багато залишалось ще й без тяглових, бідняцьких господарств.

Деякі середняцькі господарства почали придбавати складні сільськогосподарські машини, як-от культиватори, сівалки, жниварки та молотарки. Дехто з них для молотарок придбав навіть малопотужні двигуни внутрішнього згорання (з тих, що були вибракувані на промислових підприємствах). Такі двигуни в селі придбали Кизима Семен, Криворучка Патракій, Лиман Архип, Пузань МIRON.

Кизима Семен пристосував двигун для борошномельної установки, оскільки

вітряків у селі вже не було.

Для ремонту возів і сільськогосподарського реманенту в селі майстрові селяни Ільченко Максим, Заболотний Іван (старший), Гейко Тимохтей та інші обладнали у себе невеликі кузні, а Гейко Айдрій (майстер на всі руки) обладнав механічну майстерню для ремонту двигунів і складних сільгоспмашин, яка славилась на всю Білоцерківщину.

В 1923 році в Попружні вперше було відкрито кооперативну крамницю споживчого товариства. Крамниця була обладнана в хатній комірчині Канського Івана, що шив на горі від Брилівки, В центрі села її розміщати побоялись, бо там знаходилась крамниця Довгоноса Зеля, з якою споживче товариство ще не могло конкурувати.

Споживче товариство часто в своїй крамниці влаштовувало речові лотереї, де за 5 копійок можна було виграти яку-небудь цінну річ. Цей захід приваблював покупців і сприяв посиленню товарообігу.

Головою споживчого товариства був Мартин Андрій, рахівником – Піскун Степан, продавцем – Ткачук Семен,

Пізніше, коди Зель, не витримавши конкуренції споживчого товариства виїхав до Києва, кооперативну крамницю було переведено до центру села, де продавцем став Гейко Михайло Кіндратович, а потім Шестопад Андрій Гнатович. Рахівником став Лавренюк Семен Фокійович.

У 1927 році в селі налічувалось 360 дворів, населення досягало близько двох тисяч чоловік.

Традиційне дроблення селянських індивідуальних господарств заважало подальшому підвищенню продуктивності сільського господарства села і зумовлювало його неминуче зубожіння. В той же час швидкий ріст непманів у містах став загрозою для подальшого розвитку соціалістичної промисловості та торгівлі. В перспективі виникала загроза капіталістичного перетворення соціалістичної держави. Де непокоїло партію.

В.І. Ленін вбачав подальший розвиток соціалістичної держави на основі розвитку крупної машинної індустрії та електрифікації ціною найбільшої економії в господарюванні, а також на основі перебудови сільського господарства шляхом добровільного кооперування селянських господарств. Такі були ідеї ленінського плану побудови соціалізму в СРСР.

Ще за життя Леніна, а особливо після його смерті, з приводу шляхів індустріалізації країни в партії виникли довготривалі гострі дискусії. Їх очолили непримиримі противники – антиподи члени ЦК: красномовний експансивний нарком воєнмор Троцький, який настирливо прагнув прибрати до своїх рук керівництво партією, і скупий на слова підступний і жорстокий генсек Сталін.

Троцький у тезах XII з'їзду партії, що відбувся 17-25 квітня 1923 року, висунув гасло – установа "диктатури промисловості". В розумінні Троцького це гасло означало розвиток промисловості за рахунок експлуатації селянства засобом підвищення сільськогосподарського податку та підвищення цін на промислові товари, або, як тоді казали критики, – за рахунок розорення селян. Більшість у партії була проти такого шляху індустріалізації країни. Цю більшість оголювали М.І. Бухарін, О.І. Риков.

XIV з'їзд партії, що відбувся 18-31 грудня 1925 року, дав вказівки провадити в життя ленінський план соціалістичної індустріалізації. З цього скористався Сталін і добився, що Троцького та його однодумців у 1927 році було виведено з членів Центрального Комітету і виключено з партії, а в 1929 році Троцького вислано за кордон.

Розправившись з Троцьким, Сталін тут же перебрав його основні ідеї щодо індустріалізації країни і почав практично впроваджувати їх в життя.

XV з'їзд партії, що відбувся 2-19 грудня 1927 року, схвалив директиви про складання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. Директивами конкретно визначались строки і темпи великих соціалістичних перетворень в Радянському Союзі: індустріалізації та колективізації на засадах відмінних від ленінських⁵⁸.

Восени 1928 року в Попружні розпочалось практичне втілення директив ХУ з'їзду в життя. В село прибули з райцентру два представники: завгосп районної лікарні Марчук, як уповноважений райпарткому по хлібозаготівлі, і агроном райземвідділу Добровольський, як старший агітатор по організації товариств по спільному обробітку землі СОЗ'ів.

З активу сільради та комнезаму було утворено три агітаційних бригади на чолі з учителями сільської школи Гуртовенком Миколою Гавриловичем, Гейко Яковом Трохимовичем та Гуртовенко Лідією Василівною для роботи на куткових зборах селян.

Взявши за ос нову примірник статут товариства, вирішили організувати в селі три СОЗ'и. Перший на Новоселиці, куди першими записались члени агітбригади. Шестопап Василь Давидович, Шеотопал Ариней Аврамович, Павлюк Прокіп та Павлюк Павло. Другий СОЗ організували на Гейківні, куди першими ввійшли Лаврусевич Антон Олександрович, Піскун Антон Семенович, Бердочник Яким Мелетьович та інші.

Третій СОЗ було організовано на вулиці біля "сінокосу", куди першими ввійшли Гейко Давид Аркадієвич, Шекара Филимон Оверкович, Юхимович Кирило та інші.

Статутом СОЗ'у передбачалась спільна обробка не усупільненої землі без усупільнення тяглової сили, але передбачалось спільне придбання в подальшому складних сільгоспмашин з допомогою державного кредиту. Малось на увазі об'єднати в товаристві середняків і бідняків.

Уповноважені райпарткому та земвідділу Марчук і Добровольський виявились працівниками сумлінними, тактичними, високого ідейного рівня. Вони всіляко допомагали агітбригадам у роз'яснювальній роботі. Організаційне, справа по створенню СОЗ'ів просувалась успішно без будь-яких ексцесів, без порушень принципу добровільності. Своїм чередом успішно виконувався і план хлібозаготівлі.

Коли організація СОЗ'ів наближалась до свого завершення, на початку 1929 року з району в село надійшли вказівки припинити створення СОЗ'ів і приступити до організації артіль – колгоспів з усупільненням землі, тягла та реманенту. Робота агітбригад ускладнилась: примірний (типовий,) статут артілі ще був незатверджений і селяни-бідняки, а тим більше середняки, вступати, не знаючи куди, не наважувались, відмовлялись подавати заяви про прийняття їх до колгоспу.

Уповноваженого райпарткому Марчука було відізвано до району. Його замінив молодий агроном, який учителював у Янишівській школі, Кирило Ткаченко, людина неврівноважена, безтактна і крута. Ткаченко привіз із собою з району додатковий план хлібозаготівлі для села, так званий, зустрічний... Він був набагато більший ніж основний і непосильний для села. При проведенні хлібозаготівлі застосовувався метод само-обкладення.

Виконання зустрічного плану хлібозаготівлі було тісно пов'язано з ходом колективізації: хто вагався подавати заяву про вступ до колгоспу, тому зразу підвищували розкладку хлібоздачі в державу й застосовували до того різні репресивні засоби. Всім цим заправляв уповноважений райпарткому, залучаючи до

цього актив села.

Ленінський принцип добровільності в колективізації селян було порушено. На те було повеління "зверху".

До колективізації в Попружні числились як куркульські тільки два господарства, які мали по кілька десятків десятин землі – це господарства Медника Василя та Заболотного Костя, спадкоємцями яких були їх сини Медник Павло та Заболотний Григор.

На початку колективізації до "рангу" куркульських були віднесені уже і міцно-середняцькі господарства, а саме: Волинця Макара, Грузінського Івана, Грузінського Петра, Загоруйка Ариня, Заболотного Микити, Заболотного Прохора, Криворучки Патракія, Криворучки Павла, Кизими Семена, Лавренюка Петра, Лавренюка Прохора, Лимана Архипа, Ладика Ярмолая та інші.

Пізніше до цього "рангу" було вже віднесено багато звичайних середняків і навіть деяких бідняків. "Куркульські" господарства до колгоспу не приймалися. До них доводились "тверді завдання" як по сільгосподатку, так і по хлібозаготівлі. Щоб виконати ті тверді завдання, їм доводилось докуповувати на ринку хліб, збуваючи на базарі якесь майно чи худобу. Потім їх "розкуркулювали": забирали все майно й виганяли з хатів. Багатьох тоді залякували розкуркуленням та позбавленням виборчих прав. Багато чесних трудівників були піддані кривдженню та знущанням. Зважаючи на такі заходи подача заяв про вступ до колгоспу збільшувалась.

До кінця 1929 року в Попружні було створено три колгоспи: "Переможець", "Соціаліст" і "Надія", які охоплювали вже значну кількість населення.

Колгосп "Переможець" розташувався на незайнятій садибі Заболотного Костя на Новоселиці, де стояв великий дощатий амбар (комора). Головою колгоспу було обрано Шестопада Василя Давидовича.

"Соціаліст" розмістився на вакантній землі від Станіславчика. Головою його було обрано Лаврусевича Антона Олександровича, а потім Бабенка Зінька Семеновича.

Колгосп "Надія" розташувався на виморочній садибі Родака Якова (бід Брилівки), а пізніше на садибі розкуркуленого Мелника Павла. Головою "Надії" було обрано спочатку демобілізованого з Червоної Армії Гейко Давида Аркадійовича, а пізніше Шекеру Филимона Оверковича, більш енергійного, більш досвідченого.

Зведення колгоспних будівель для усупільненого тягла та комор

супроводжувалось масовою порубкою дерев, що росли на садибах колгоспників, розборкою клунів у всіх дворах та будівель розкуркулених господарств.

1929 рік увійшов до історії як рік великого перелому.

На початку 1920 року повсюди проводилась суцільна колективізація, Одночасово йшла ліквідація куркульства як класу. Сталін всіляко підштовхував прискорення цього процесу. Порушення ленінського принципу добровільності при усуспільненні викликало майже по всій країні гостре незадоволення селян, яке загрожувало дискредитацією Сталіну та зривом колективізації.

2 березня 1930 року в "Правде" з'явилась стаття Сталіна "За по морочення від успіхів". В ній всю гину за неполадки в колгоспному будівництві Сталін звалив на місцевих працівників, огульно звинувативши їх у головотяпстві. Всюди почався масовий вихід із колгоспів, в тім числі й у Попружні.

Місцевим партійним працівникам, сільським активістам довелось багато прикласти зусиль, щоб після тієї статті Сталіна вберегти колгоспи від повного розвалу.

Член ЦК Мамаєв у "Дискусійному листку", що друкувався в 1930 році в "Правде", напередодні XVI парт з'їзду спробував покритикувати Сталіна за перекручення⁵⁹. На другий день Мамаєв був підданий нещадним нападкам у "Правде" і негайно виведений з членів ЦК. Після цього випадку ніхто більше не наважувався критикувати дії і поступки Сталіна.

Під час проведення колективізації в Попружні мали місце багато всяких курйозів, іноді дивних, смішних, а більше драматичних. Про деякі з них варто розповісти.

З голови сільради – в дяки.

Весною 1929 року перед великодніми святами в сільській стінгазеті "Промінь", що виходила при сільбуді, появилсь віршований фейлетон під назвою "Перед великодні роздуми бувшого голови сільради Назара Кобзара".

Фейлетон мав таку кінцівку:

Нащо мені, люди добрі,

Отая сільрада?

Краще піду я в дяки

До отця Івана.

Зароблю у попа

Паляницю й п'ятака

І буде у вас, православні,

Св'ята паска – он яка!

Внизу підпис - Доброзичливий.

Фейлетон в селі зробив надзвичайне враження. На тлі підготовки до колективізації він викликав непримириму ворожнечу й боротьбу між активом села і притчем церкви, де Назар став дяком. Ціль була – відірвати від церкви талановитого актора (бувшого голову сільради), щоб використати його як режисера драмгуртка в сільбуді. Ця боротьба закінчилась тим, що влітку того ж року на загальних зборах села було ухвалено постанову про закриття в селі церкви і передачу багатопудових її дзвонів до фонду індустріалізації країни. Цього домагався райпартком.

Через кілька років церкву було знесено в зв'язку з будівництвом на тому місці нової школи-восьмирічки. Отець Іван (Піскун) мусів взяти собі парафію в сусіднім селі Гейсихсі. Іван Піскун походив із місцевої бідної селянської сім'ї. Закінчивши Красилівську 2-х класову школу, він 14 років учителював у селі, потім 6 років був дяком, а з 1918 року став священником⁶⁰. У селі мав власну-хату, середняцьке господарство і чималий прибуток від церковного приходу. До Жовтневої революції священником у селі був якийсь Салуха з Ківшоватої.

Як Кирило Юхимович вступав до колгоспу

Кирило Юхимович, будучи членом КНС, активістом сільради і членом агітбригади, довго не подавав заяви про вступ до колгоспу, посиляючись на те, що жінка не хоче йти в колгосп. Коли ж він побачив, що йому, як активісту, більше зволікати свій вступ немає куди, він таки подав ту заяву, але тільки після того, як продав (за безцінок) на базарі свої молоденькі конячки, які викохав з маленьких лошат. Такий вчинок активіста викликав у селі велике обурення. Однак це не загидило Юхимовичу пізніше вступити до партії і надовго стати головою сільради. Отакі-то причуди бували тоді. Виходило: одна річ агітувати за колгосп, інша – самому вступати до нього.

У ті роки багато було винищено по селах худоби, особливо коней, яких спекулянти переробляли на ковбасу. В зв'язку з цим тоді був поширений серед населення такий анекдот:

Куда глядит, товарищ Ворошилов?

Война ведь на носу...

А конница Буденного

Пошла на колбасу?!

Гречаники баби Сергоїхи

Баба Сергоїха (за прізвищем Шекера), хоч була злиденна біднячка, в колгосп вступати відмовлялась, не хотіла. Була вона обдарована природним гумором, при розмові в пазуху за словом не лізла.

Якось її визвали до сільради на розмову з приводу вступу до колгоспу. В тісному, закуреному до запаморочення приміщенні сільради між уповноваженим Ткаченком і бабою Сергоїхою відбувся такий діалог:

Уповноважений: "Бабо, заяву про вступ до колгоспу принесла?"

Баба: "Не принесла і не принесу".

Уповноважений: "А чому?"•

Баба: "Бо не хочу того я колгоспу і до нього не піду".

Уповноважений: "Пиши, бабо, заяву й не базікай".

Баба: "Як я сказала, так, уважай, і зав'язала. А ти, синку, краще дав би мені шматочок хліба, бо зранку й крихти в роті не тримала".

Уповноважений: Не мели дурниць, бабо, бо заставляю танцювати?"

Баба: "Тут начальників до біса, а сільрада тіснувата, немає де й з морозу потупцювати..."

Уповноважений (з пересердя): "Танцюй, бісова бабо, бо в холодну посаджу до самого ранку!"

І Сергоїха навприсядки розвернулась у танку, приспівуючи:

Гоп, мої гречаники,

Гоп, мої білі!

Чого ж бо ви, начальники,

У дурні пошилися?

Уповноважений вигнав бабу з сільради на мороз чекати наступної розмови...⁶¹.

Правда про долю сім'ї Аринея Загоруйка

На початку 1930 року в Попружні, як і в інших ослах району, проходила

суцільна колективізація і ліквідація куркульства як класу. Повним ходом ішло розкуркулення. З кожному селі кілька розкуркулених сімей підлягали висилці в далекі табори.

В Попружні для висилки були визначені малодітні сім'ї Мелника Нагла Васильовича і Заболотного Григора Костьовича, як спадкоємців досить заможних батьків. На всяк випадок, як резерв, ще була намічена сім'я Грузінського Івана Калістратовича. Все це трималось в таємниці.

У день висилки ні Павла, ні Григора в селі не виявилось в наявності. Вони повтікали, будучи кимсь загодя сповіщені. Утік і Грузінський Іван.

Уповноважений Ткаченко, "щоб не підкачати" перед районом, настояв випроводити з села у висилку сім'ю Загоруйка Аринея Даниловича, хоч вона була багатодітною. Де була трудова селянська сім'я, де не тільки добре трудилися, а й училися, читали літературу, газети. В цій сім'ї знаходили притулок (постій) усі представники Радянської влади, що побували коли-будь у Попружні. Ариней був єдиним у селі селянином, що виписував і читав центральні газети та журнали.

В далеких таборах Архангельської тайги Ариней не виніс суворих умов життя і праці, невдовзі помер там. За клопотанням Попружанської общини євангельських християн малолітні діти Аринея були вивезені з табору в село, де їм дав притулок Гейко Трохим Митрофанович, людина похилого віку, яка не побоялась тогочасних утисків та переслідувань, що загрожували йому.

Дружина Аринея Наталя Олексіївна, людина рішуча, енергійна, будучи натхнена життєвим подвигом негритьянки Елізи, героїні повісті "Хатина дядька Тома" американської письменниці Гаррієт Бічер-Стоу, вирішила втекти із заслання з грудним немовлям, що народилось у неї в таборі. Пробираючись через хащі, болота та купини архангельської тайги, вона чудом вибралась із розташування таборів, знесилена, хвора якось дісталась до Києва, де учився її старший син Василь, студент КПІ.

У Києві добрі люди дали їй притулок, відгородивши брезентом невеликий куточок у своїй квартирі. Наталя Олексіївна, одужавши, влаштувалась робітницею на цукеркову фабрику ім. Калда Маркса, забрала з села до себе чотирьох малолітніх дітей (п'яте було з нею) і всіх їх виростила в тому брезентовому закутку. Всі вони здобули вищу інженерну освіту. А всього вона народила я виростила десять дітей і ніхто її за це ордена не дав – вона вважалась поза законом.

Майже казково склалась життя в середущого Аринейового сина Костя. Кость Аринейович закінчив Розкошанську 7-річну школу. Ще юнаком в Попружні був сількором Білоцерківської окружної газети "Радянська нива". За покликом комсомолу 17-річним юнаком поїхав працювати на Далекий Схід. Деякий час трудився на Сахаліні в тайзі як робітник-лісоруб. Невдовзі став там профспілковим вожаком. Пізніше був висунутий на керівну роботу обласного масштабу, де за сумлінну працю його було ще до Вітчизняної війни нагороджено орденом Трудового Червоного прапору. Він був першим із попружан, хто удостоєний високої державної нагороди.

Незабаром Костя було обрано заступником голови Сахалінського облвиконкому. На цьому високому посту він беззмінно трудився 15 довгих штурмових років. У Москві закінчив Вищу партійну школу при ЦК КПРС.

Після виходу на заслужений відпочинок Кость переїхав до Києва, де в 1979 році помер. Дізнавшись про це по ньому сумував увесь Сахалін. Його поховали в Києві на Байковому цвинтарі.

Після смерті залишились неопублікованими його спогади про Сахалін в обсязі 950 машинописних сторінок.

Нелегко було створювати колгоспи, а ще важче було налагоджувати в-них колективну виробничу працю⁶². І незважаючи на це, з часом колгоспи помітно укріпились, їх продуктивність зросла, особливо з появою в районі машино-тракторний станцій (МТС).

У державному архіві Київської області збереглися плани розмежувань земель та акти перевірки сівозмін Попружанських колгоспів, зроблені Київським облземвідділом за станом на 01.04.1936 р⁶³.

В них засвідчені такі відомості про село:

Колгосп "Переможець"

1. В усупільненому користуванні:

Орної землі	494 га
Сіножатеї	12 га
Непридатної землі	20 га
Під лісом	102 га
Разом	628 га

2. В особистому користуванні колгоспників:	
Городньої землі	59 га
Під садками	1 га
Іншої землі	11 га
Разом	71 га
3. Всього земельного фонду	699 га
4. Коней	54
5. Великої рогатої худоби	186
в т.ч. колгоспної	87
у колгоспників	96
6. Свиней	176
в т.ч. колгоспних	80
у колгоспників	96
7. Овець	2

Колгосп "Соціаліст"

1. В усупільненому користуванні:	
Орної землі	338 га
Сіножатеї	9 га
Непридатної	9 га
Разом	356 га
2. В особистому користуванні колгоспників:	
Городньої землі	59 га
Під садками	1 га
Іншої землі	11 га
Разом	71 га
3. Всього земельного фонду	699 га
4. Коней	54
5. Великої рогатої худоби	186
в т.ч. колгоспної	87
у колгоспників	96
6. Свиней	176
в т.ч. колгоспної	80

у колгоспників	96
7. Овець	2

Колгосп "Соціаліст"

1. В усупільненому користуванні:	
Орної землі	338 га
Сіножатеї	9 га
Непридатної	9 га
Разом	356 га
2. В особистому користуванні колгоспників:	
Городньої	31 га
Під садками	1 га
Інші землі	7 га
Разом	39 га
3. Всього земельного фонду	385 га
4. Коней	51
5. Великої рогатої худоби	118
в т.ч. колгоспної	49
у колгоспників	69
6. Свиней	95
в т.ч. колгоспної	50
у колгоспників	45
7. Овець	-

Колгосп "Надія"

1. В усупільненому користуванні:	
Орної землі	418 га
Сіножатеї	9 га
Непридатної	18 га
Разом	445 га
2. В особистому користуванні колгоспників:	
Городньої	46 га
Під садками	2 га

Інші землі	9 га
Разом	57 га
3. Всього земельного фонду	502 га
4. Коней	53
5. Великої рогатої худоби	154
в т.ч. колгоспної	70
у колгоспників	84
6. Свиней	106
в т.ч. колгоспної	46
у колгоспників	60
7. Овець	-

Продуктивність колгоспів з кожним роком зростала. Особливо вона стала високою у передвоєнні роки. Але наглий віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз у 1941 році і окупація нею України призвали до занепаду колгоспів у селі. Вони були майже повністю зруйновані.

Після звільнення в 1944 році Радянською Армією території села від окупантів колгоспи в селі були відновлені й 14 жовтня 1950 р. об'єднані в один колгосп під назвою "Колгосп ім. Чкалова", головою якого став Тропотяга Яків Нікіфорович. Колгосп мав 1491 га землі, в т.ч. орної 1360 га. В ньому вирощували переважно зернові культури й цукрові буряки. Значний розвиток у ньому знайшло м'ясо молочне тваринництво.

В 1965 р. за вирощування високих урожаїв цукрових буряків ланкова К.Т. Шестопал нагороджена орденом Леніна, бригадир рілничої бригади Г.Г. Кизима удостоєний звання Героя Соціалістичної праці, свинарка Г.Я. Дромарецька – ордена Жовтневої революції.

Становище селян у колгоспах за життя Сталіна було важким. Різні непосильні побори податків та натуробкладень при низькій доплаті трудодня знижували заінтересованість селян до праці в колгоспі. Молодь, не дивлячись ні на які перепони, умудрялась залишати село, влаштовуючись на працю в містах і промислових будівництвах. Це привело до крутого зменшення населення в сільських місцевостях. В значній мірі на цьому позначилась голодовка 1933 року та Друга світова війна 1939-1945 рр. З війни не повернулося більше 120 чоловіків.

У подальшому життя колгоспників, хоч і значно поліпшилось, зробилось заможним, а їх побут став як у містах, процес відпливу молоді з колгоспів припинити не вдалося. Кількість населення в селах катастрофічно знижувалась.

Восени 1959 р. Попружанський колгосп ім. Чкалова було приєднано до Станіславчицького колгоспу ім. Калініна.

В лютому місяці 1965 р. за клопотанням селян с. Попружни ці колгоспи було роз'єднано. Колгосп ім. Чкалова виділено в самостійне господарство.

В 1973 р. в зв'язку з кампанією укрупнення, колгосп ім. Чкалова увійшов як відділок до Брилівського колгоспу "Праця Леніна".

В кінці 1967 р. Попружанський відділок знову виділено в самостійне господарство під попередньою його назвою "Колгосп імені Чкалова".

Напередодні 70-ї річниці Жовтневої революції, за станом на 01.01.1987 року Попружна характеризується такими показниками: Налічувалось дворів – 304, в д*.ч. з цегляними будинками – 61, населення – 674 душ, в т.ч. чоловіків – 282, жінок – 392,

Землі всього – 1851,7 га, в т.ч. орної – 1382,7 га, садків 37 га, лісу – 76,5 га, став – 38,6 га. Худоби – 1019 голів, в т.ч. молочних корів – 560 (з них 171 у колгоспників), коней – немає, волів – не мається, свиней – 532, з них у колгоспників – 332, домашньої птиці – 5030, пасік – 16, загальною кількістю вуликів – 165.

Школа – 8-річна (побудована в 1937 р.), в ній учнів – 93, Дитячі яслі на 50 дітей; медпункт – 1. Клуб – 1 з залом на 120 чоловік; при клубі – бібліотека, в якій налічується 6818 книг.

Є промтоварний та продуктовий магазини, товарообіг яких складає 246,2 тис. карбованців на рік.

Попружна входить до складу колгоспу "Праця Леніна", центральна садиба якого знаходиться на території села Брилівки.

У Попружанському відділку колгоспу маютья ферми: молочнотоварна і свиноферма. Маютья млин та ремонтні майстерні, їх обслуговують 6 постійних працівників.

На обслуговуванні села працюють: тракторів – 20, комбайнів – 6, вантажних та спеціальних автомашин – 14.

У 1986 році продано державі: цукрових буряків – 831 тонни, зерна – 196 тонн, м'яса – 14857 ц., молока – 48000 літрів.

Урожайність зернових 33 центнерів з га, цукрових буряків – 280 ц.

У селі працюють: учителів – 12, агрономів та зооветтехніків – 6, механізаторів – 29, шоферів – 14.

Працівники села мають особистих легкових автомашин – 14, мотоциклів – 48, телевізорів – 275, радіоточок – 161. Велосипеди є майже в кожній сім'ї.

Село з 1961 р. електрифіковано, з райцентром має телефонний зв'язок з 1952 р. та регулярний автобусний зв'язок з райцентром з 1969 р.

В селі проживають 5 орденоносців, 1 Герой Соц.праці; 80 вихідців з села за роки Радянської влади здобули вищу освіту.

Список тих, хто здобув вищу освіту:

1. Бурячінський Володимир Соловейович
2. Бровань Леонід Іванович
3. Бойчук Марія Климівна
4. Бойчук Таміла Миколаївна
5. Гуртовенко Віталій Миколайович
6. Гуртовенко Катерина Василівна
7. Гуртовенко Єва Степанівна
8. Гуртовенко Ульянов Степанович
9. Гуртовенко Андрій Васильович
10. Гуртовенко Тамара Андріївна
11. Гуртовенко Петро Петрович
12. Гуртовенко Галина Василівна
13. Гейко Ліза Романівна
14. Гейко Люба Аврамівна
15. Гейко Валентина Іванівна
16. Гейко Юрій Іванович
17. Гейко Василь Іванович
18. Гейко Василь Миколайович
19. Гейко Піна Іванівна
20. Гейко Василь Федорович
21. Грузінська Віра Іванівна
22. Голик Володимир Григорович
23. Дідик Віра Захарівна
24. Дроморецький Дмитро Олександрович

25. Дзюба Аркадій
26. Даниленко Олександр Трифонович
27. Заболотний Роман Степанович
28. Заболотня Ліда Петрівна
29. Заболотня Ганна Іванівна
30. Заболотний Григор Григорович
31. Заболотний Анатолій Григорович
32. Заболотний Кость Григорович
33. Заболотня Ганна Йосипівна
34. Загоруйко Василь Аринейович
35. Загоруйко Кость Аринейович
36. Загоруйко Людмила Аринейівна
37. Загоруйко Олексій Аринейович
38. Загоруйно Надія Аринейовна
39. Загоруйно Василь Аринейович
40. Загоруйно Олег Олексійович
41. Задорожний Олександр Ст.
42. Ільченко Антін Іванович
43. Коваленко Марія Олексіївна
44. Кизима Тамара Степанівна
45. Кизима Іван Григорович
46. Кизима Іван Семенович
47. Крикун Василь Іванович
48. Коржевський Петро
49. Квашук Тетяна Дмитрівна
50. Квашук Валентина Дмитрівна
51. Ладик Олександра Сидорівна
52. Лавренюк Іван Іванович
53. Лавренюк Ганна Іванівна
54. Лавренюк Люба Петрівна
55. Лавренюк Степан Іванович
56. Лиман Сергій Соловейович
57. Мніх Петро Мартинович

58. Мартич Ганна Михайлівна
59. Піскун Іван Васильович
60. Пузань Катерина Анатолівна
61. Родак Катерина Іванівна
62. Родак Федора Іванівна
63. Родак Степан Іванович
64. Родак Галина Іванівна
65. Редько Софія Вікторівна
66. Редько Леонід Анатолійович
67. Ревуцька Оксана Павлівна
68. Ревуцький Павло Данилович
69. Ревуцький Віктор Петрович
70. Ткачук Валентина Петрівна
71. Ткачук Марія Захарівна
72. Шестопап Володимир Олексійович
73. Шестопап Ялина Максимівна
74. Шекера Тетяна Филімонівна
75. Шекера Степан Іванович
76. Шекера Ліда Аврамівна
77. Шекера Анатолій Федорович
78. Шекера Віктор Федорович
79. Шекера Володимир Федорович
80. Шалієвський Петро Антонович

(Про навчання в школі, культосвітню роботу та побут у Попружні описано в збірнику Я. Гейка "Спогади про рідне село", 1986 р.)

До дня 70-ї річниці Жовтневої революції попружани багато разів обирали свій парламент – Сільську Раду. Але бути Головою сільради були удостоєні лише 10 громадян. Їх перелік має таку послідовність:

1. Ткачук Тодось Іванович
2. Бердочник Яким Мелетійович
3. Кобзар Назар Савович
4. Піскун Антон Семенович

5. Шекера Филимон Оверкович
6. Гейко Павло Стахович
7. Юхимович Кирило Кузьмич
8. Гуртовенно Віталій Миколович
9. Ткачук Іван Якович
10. Шестопап Катерина Талимонівна

Одні з них більш відповідали своєму призначенню, інші – менш, але кожний з них в свій час відіграв певну роль адміністративного впливу на події в селі. Не всі з них були обрані народом. Деякі були нав'язані райпарткомом.

Великий вплив на події в селі в свій час мав також Комітет незаможних селян (Комнезам, КНС), який послідовно очолювали (були головою):

1. Заболотний Іван (1) Трохимович
2. Шестопап Гарасим Давидович
3. Павлюк Павло Григорович
4. Шестопап Василь Давидович

Завданням наступних дослідників історії Попружни має бути:

- а) Дослідження та описання подій і розвитку села, що не охоплені цим нарисом.
- б) Хронологічний опис подій пізнішого часу.
- в) Розкриття і показ ролі в житті і розвитку села певних діячів, які в той чи інший період займали провідне місце в селі. В першу чергу це стосується виборних діячів, сільських активістів, учителів, механізаторів та передовиків колгоспної праці.
- г) Висвітлення бойової участі попружан на фронтах Великої Вітчизняної війни та трудового ентузіазму жіноцтва в тилу.
- д) Висвітлення досягнень передових колгоспників у соціалістичній виробничій праці.

IX. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕФОРМИ

На протязі свого існування село Попружна зазнавало неодноразових змін в адміністративно-територіальній підлеглості. За Литовських князів і Речі Посполитої воно належало до Ставищанського староства. За Хмельниччини – до Білоцерківського полку. А пізніше, з 1774 р. стало, як і Біла Церква та Ставище, приватною власністю графів Браницьких.

Після так званого другого розділу Польщі в 1793 р. Попружна в складі Красилівської волості (волості мінялись) П'ятигірського повіту відійшла до Київської губернії, яку було створено ще в 1782 році⁶⁴.

В 1800 р. повітовий центр було перенесено з П'ятигір у Таращу.

З 1846 р. Київська губернія ділилась на 12 повітів:

1. Бердичівський	7. Радомишльський
2. Васильківський	8. Сквирський
3. Звенигородський	9. Таращанський
4. Канівський	10. Уманський
5. Київський	11. Черкаський
6. Липовецький	12. Чигиринський

У 1919 р. Васильківський повіт перенесено до Білої Церкви і перейменовано в Білоцерківський.

Пізніше відбулись ще деякі зміни і на початку 1923 р. до Київської губернії вже входило 14 повітів:

1. Бердичівський	8. Радомишльський
2. Білоцерківський	9. Сквирський
3. Богуславський	10. Таращанський
4. Звенигородський	11. Уманський
5. Київський	12. Черкаський
6. Липовецький	13. Чорнобильський
7. Переяславський	14. Чигиринський

В цей час Попружна відносилась до Таращанського повіту в окладі Красилівської волості, куди належали такі села з кількістю населення:

1. Красилівка	2895 чел.
2. Станіславчик	2700 чел.
3. Попружна	1480 чел.
4. Гойсиха	2823 чел.
5. Бесідка	7278 чел.
6. Королівка	916 чел.
7. Баштечки	1987 чел.
8. Годендерня	162 чел.
Всього:	20546 чел.

У березні 1923 р. на Україні проведена адміністративна реформа: волості буди замінені районами, повіти – округами. Попружна відійшла до Виноградського району Уманської округи.

Після реформи до складу Київської губернії входило 7 округ:

1. Білоцерківська
2. Бердичівська
3. Київська
4. Малинська
5. Уманська
6. Черкаська
7. Шевченківська (з центром у Корсуні)

У червні 1925 р. губернії на Україні буди ліквідовані; округи підпорядковані безпосередньо центру, який знаходився тоді в Харкові. Попружна відійшла до Ставищанського району Білоцерківської округи.

До Білоцерківської округи входило 19 районів:

1. Білоцерківський	11.Попелянський
2. Богуславський	12.П'ятигорський
3. Великополовецький	13.Рокитянський

-
4. Володарський	14. Сквирський
5. Гребінський	15. Ставищанський
6. Кожанський	16. Таращанський
7. Корнинський	17. Тетіївський
8. Ківшоватський	18. Узинський
9. Медвинський	19. Фастівський
10. Миронівський	

1930 року Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 15 вересня округи ліквідовано. Райони і окремі міста, в т.ч. Київ та Бердичів, були підпорядковані безпосередньо центру, яким був тоді Харків.

У 1932 р. згідно з Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 7 лютого 1932 р. на Україні утворено 7 областей, в т.ч. Київська. До Київської області увійшло 78 окремих районів і 2 округи з 12 районами (Коростенська та Новоград-Волинська).

У 1934 р. Київ становиться столицею УРСР.

В зв'язу з утворенням у 1939 р. Кіровоградської, а в 1954 р. Черкаської областей та в зв'язу з укрупненням сільських районів, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р., у складі Київської області залишилось 12 районів. При цьому ряд районів були злиті, в т.ч. села Ставищанського та Володарського районів увійшли до складу Тетіївського району.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 р., деякі райони були розукрупнені, внаслідок чого у складі Київської області існує 19 районів:

1. Баришівський	11. Переяслав-Хмельницький
2. Білоцерківський	12. Поліський
3. Бориспільський	13. Сквирський
4. Броварський	14. Ставищанський
5. Васильківський	15. Таращанський
6. Іванківський	16. Тетіївський
7. Кагарлицький	17. Фастівський
8. Києво-Святошинський	18. Чорнобильський
9. Макарівський	19. Яготинський
10. Миронівський	

ПОСИЛАННЯ

1. Л. Похилевич. «Сказання о населенных местностях Киевской губернии», Киев, 1864 г., стр.726.
2. В. Дядиченко, Ф. Лось. Історія Української РСР, Вид, "Радянська школа". Київ, 1966 р., с.20
3. Л. Похилевич. "Сказання о населенных местностях Киевской губернии". Киев, 1864 г., с.430.
4. Згаданий ручій в Станіславичку називали Красючкою. Про це пише Л. Похилевич.
5. Палісад виник значно пізніше в XVII віці.
6. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. Видання Інституту історії АН УРСР, Київ, 1971 р., ст.ст. 615, 616
7. Я був одним із учасників тих розкопок.
8. Газета "Известия" № 59 за 20 лютого 1987 р., стаття "Найден гардероб половецкого хана" (публікація С. Цікори).
9. Л. Похилевич. "Сказання о населенных местностях Киевской губернии". Киев, 1864 г., с.490.
10. Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, Киев, 1864 г., ст.491,
11. Там же, ст.339
12. Умань. Путівник. Вид "Промінь", Дніпропетр., 1968 р., ст.7.
13. Верства дорівнює 1,067 кілометра.
14. Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, Киев, 1864 г., ст.935.
15. ЦДІА УРСР, ф.1191, оп.1, спр.311, арк.5-18.
16. АН УРСР. Історія міст і сіл УРСР, К., ст.598.
17. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. Видання АН УРСР, Київ, 1971 р., ст.599.
18. Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, Киев, 1864 г., ст.433-435.
19. Г.Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобер. Україні в кінці XVII на початку XVIII ст. К., 1963, ст. 147.
20. Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, Киев, 1864

г., ст.496. (В пізніших джерелах пишеться, що Олександра Василівна була одружена за Ксаверієм Браницьким, від якого у неї було два сини і три доньки).

21. ДАКО, ф.1542, оп.1, спр.2352, арк.1.

22. Більше достовірної біографічної подробиці з життя графині Олександри Василівни Браницької описані в історико-літературному журналі «Исторический вестник», том XXIX, 1900 р. С-Петербург.

23. Л. Похилевич помилявся: це були не сини, а внуки О. Браницької від старшого сина Владислава.

24. ДАКО, 1865 г., ф.442, оп.97/1865, д.301, лл.5 об.

25. Л. Похилевич. Сказание о населенных местностях Киевской губернии, Киев, 1864 г., ст.491.

26. ДАКО УРСР, 1866 р., ф.1542, оп.1, спр.2353, арк.1.

27. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф.127, оп.1006, спр.21, арк.92.

28. ДАНО, ф.1542, оп.1 спр.2352, арк.1.

29. ЦДІА УРСР, 1885, ф.494, оп.1, спр.152, арк.9.

30. Дворов 90 – ошибка. В действительности – 186.

31. Белая Церковь – ошибка. В действительности – Ольшаница.

32. В число 835 дес. не включена удельная земля.

33. 1 четверть = 2,1 гектолітрам.

34. Список населенных мест Киевской губернии, Киев, узд. Киевск. губерн. статистич. комитета, 1900 р., стр.1450.

35. ЦДІА УРСР, 1903-1904 рр., ф.275, оп.1, спр.202, стор.1-44.

36. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф.442, оп.855, спр.4, арк.45 зв.

37. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф. 275, оп.1.

38. ЦДІА УРСР, ф.493, оп. ..., спр.1489, арк. ...

39. ЦДІА УРСР, 1905.р., ф.494, оп.1, спр.529, арк.2-5.

40. ЦДІА УРСР, 1912 р., ф.493, оп.65, спр.537, арк.2-3.

41. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф.127, оп.1, спр.21, арк.91-92.

42. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф.494, оп.1, спр.329, арк.2.

43. ЦДІА УРСР, 1905 р., ф.494, оп.1, спр.529, арк.1.

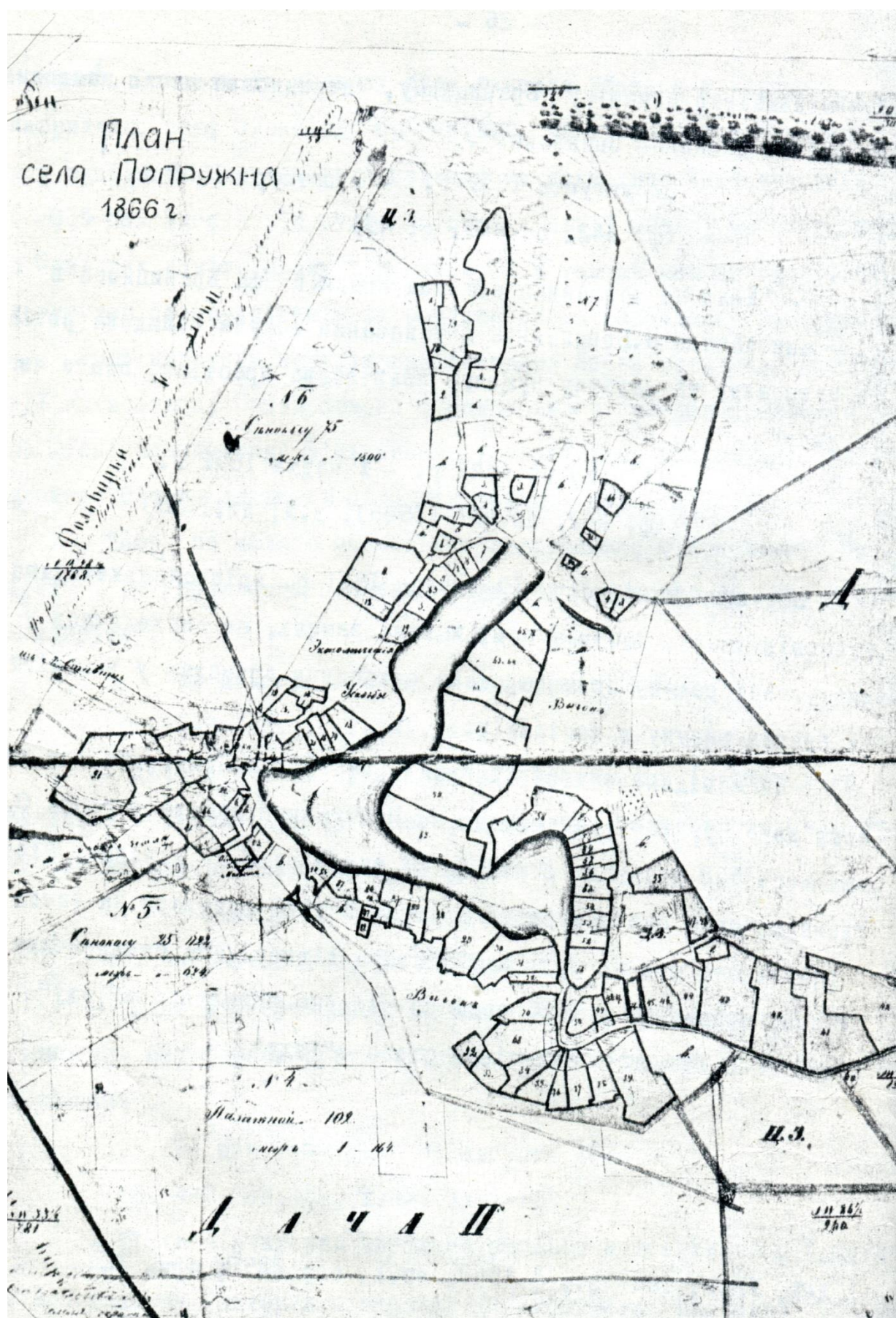
44. ЦДІА УРСР, ф.494, оп.1, спр.529, арк.4-5.

45. Історія міст і сіл УРСР, Київська обдасть. Інститут історії АН УРСР, Київ, 1971 р., ст.622.

46. ЦДІА УРСР, 1913-14 р.р., ф.493, оп.85, спр.532, арк.18-19.
47. А.К. Касименко. История Украинской ССР. Киев, 1965 г., ст.269.
48. Історія міст і сіл УРСР. Київська область. Київ, 1971 р., стор.624.
49. Історія міст і сіл УїСР. Київська область. Київ, 1971 р., ст.ст. 623, 625
50. А.К. Касименко. История Украинской ССР. Киев, 1965 г., ст.277.
51. А.К. Касименко. История Украинской ССР. Киев, 1965 г., ст.287.
52. ЦДІА УРСР, 1900, ф.442, оп.630, спр.354, арк.29.
53. ДАКО, ф.1, оп.1, спр.248-б, арк.500-501.
54. ДАКО, ф.р-1, оп.1, спр.248б, арк.129
55. Міліціонерами були: Поліщук Кпим, Бурлака Онопрій, Гейко Андрій.
56. Членами Земкомісії були обрані: Ткачук Степан І Ткачук Арихтей. Комісія розпочала роботу в 1921 р.
57. Брокгауз и Ефрон, Энциклопедический словарь. Том 78, 1903 г., стр.937.
58. В одному зі своїх виступів Сталін визнав, що Троцький теж вносив подібні пропозиції відносно індустріалізації краю, але тоді вони були невчасні – сказав він.
59. "Правда" за 9 червня 1930 р., Дискусійний листок № 9.
60. ЦДІА УРСР, 1918 р., ф.712, оп.6, спр.1055, арк.1-4.
61. За злочинну діяльність в період німецької окупації Кирила Ткаченка Військовий трибунал Радянської армії в 1944 р. засудив до 25 років ув'язнення.
62. У перші роки наслідком господарювання колгоспів виник нечуваний голод, під час якого в 1933 р. померло близько 25% населення села, а ще більше загинуло худоби.
63. ДАКО, 1936 р., ф.Р.354, оп.1, спр.5944, арк.26-34.
64. ГАКО, Путеводитель. Изд. Полит. лит. Украины, Киев, 1965 г. ст. 389-398.

ДОДАТКИ

Отповідь пану-гетьману Петлюри.

Ми, Таращанці, Богунці і другі Українці козаки Червоно-Армійці, одержали твою похабну відозву.

Як колись в старину, запоріжці султану, так і ми тобі відповідам. Був у нас гетьман Скоропадський, сидів на спинах німецьких—згинув проклятий.

Знову новий пан-гетьман з'явився—Петлюра.

Продав Галиційських бідних селян польським панам, змовився з ними, заключив договір с поміщиками.

Продав рідну Україну чужинцям—французським, грецьким, та румунським щукам, зробив звязок з ними проти нас, працюючого бідного люду України. Продав рідну неньку, продав бідний, голодний люд.

Скажи Іудо, за які гроши ти продав Україну?

Скажи, за чий и за які кошти ти здержуєш своїх наймитів, щоб собачою брехнею мутили бідне селянство, піднімали его проти влади трудової бідноти.

Скажи Іудо, скажи зраднику, тільки пам'ятай, що панам на Україні більш ни панувати.

Ми, сини її, бідні працівники, всі голови положим і сі захістим, щоб росцвіло на її вільній землі жито на волю и щоб це жито було скористоване вільним селянством на свою користь, а не за для жадних узурпаторів, кровопійців, кулаків, та поміщиків.

Так, ми, брати Російських робочих, та селянства як браття всім, хто бореться за визволення працюючих.

Твої ж брати—польське шляхецтво, українські живоглоти кулаки, царські генерали, та французькі буржуї.

Та й сам же ти брехун і з розуму звихнувся, як польське шляхецтво, що, мовляв, всіх переб'єм.

Не кажи гол, доки не перескочинь. Калюжа для тебе готова, новий пан-гетьман буржуйної французької та польської милости.

Не доносити тобі штанів до цього літа.

Досить ми тобі боки напарили під Коростенем, Бердичевим, та Проскуровим. Вже приятелі твої втікли із Одеси.

Вільна Угорщина протягує до нас братські руки—руки понижених панам, селян Польщі, Галиції, досягають до горла твого, Іуда.

Геть від нас, проклятий. Іди на шибиницю, та вішайсь, собако!

**Іменем селян-козаків Українців, Керуючий фронтом
атамани: ЩОРС, БОЖЕНКО, КВЯТЕК і други.**

Типографія Наркомкооп № 2.

Апрель 1919г.

Украинская Социалистическая Советская Республика.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ОБ АТАМАНАХ БОЛЬШИХ И МАЛЫХ РАЗБОЙНИЧЬИХ ШАЕК. Петлюра, Зеленый, Мазуренко и Соколовский.

В каждом уезде, в каждом городе и в каждом селе есть свой атаман. В одном углу действует Петлюра, в другом Зеленый, в третьем Соколовский, в четвертом Мазуренко. И так без конца и счета. Каждый атаман имеет свою банду и свое место для действий.

На первый взгляд кажется, что мы имеем дело с разными бандами и с разными воеводами. Но если ближе приглядеться, то легко увидеть, что есть одна сильная и опытная рука, которая всеми бандами правит.

Все банды и все бандиты делают одно и то же дело. Они разоряют и разрушают народное добро, громят и убивают невинных людей и наполняют страну кровью, слезами и стонами.

И цель у всех бандитов тоже одна и та же. Они подкапываются под власть трудящихся внутри страны, чтобы помочь могучим хищникам, папирающим на наши Советские республики со всех сторон.

Бандит Зеленый, сладко поющий про народное благо и Советскую власть, своими восстаниями и бунтами помог царскому генералу Деникину наложить свою лапу на урожай крестьян Харьковщины и Екатеринославщины.

Карательные отряды помещичьих сынков, которые теперь вешают и расстреливают рабочих и крестьян, в душе своей преисполнены благодарности к Зеленому, Соколовскому и прочим бандитам, которые помогли им овладеть Доном и Югом Украины.

Петлюра и Мазуренко помогли польским помещикам ближе придвинуться к Волинии и Подолии и чинить там расправы над крестьянской беднотой и рабочими города.

Все эти Зеленые, Тютюнники и Соколовские усиливают свою работу именно в те часы, когда лучшие сыны крестьян и рабочих истекают кровью на фронте, отстаивая крестьянскую землю и свободу.

Товарищи крестьяне! Пора положить конец гнусной работе этих Иудушек-предателей. Пора пригвоздить к позорному столбу всех негодяев и мерзавцев, которые в этот грозный час вонзают нож в спину рабочих и крестьян!

Каждый крестьянин, идущий за бандитами, помогает польским помещикам и царским холопам завладеть нашей землей и нашей волей.

Каждый крестьянин, участвующий в бунтах и восстаниях против Советской власти, предает своих братьев и сынов на фронте, предает трудовые массы насильникам и кровоопийцам.

Товарищи крестьяне! Не будьте изменниками! Не будьте предателями! Гоните прочь атаманов больших и малых разбойничьих шаек!

Помните: ваша земля обильно орошена нашей кровью. Охраняйте ее! Ваша воля куплена ценою огромных и неисчислимых жертв. Защищайте ее.

Горе вам и вашим детям, если атаманы и бандиты достигнут своей цели и Украина подпадет под власть белогвардейцев. Деревья будут превращены в виселицы, ваших жен и детей заставят жить для вас веревки. А атаманы станут урядниками, жандармами и приставами при царских генералах и польских панах.

Смерть бандитам. Да здравствует победный союз между рабочими города и крестьянами деревни!

Да здравствует Советская власть!

Товарищи, вооружитесь правдой против лжи, клеветы и кулаков!

Читайте книги и газеты!

Читайте и пишите в вашу газету „Красная армия“, Киев, Думская пл. 1. № 3.

Издание Политуправления Народного Комиссариата по Военным Делам Украины. Киев. 1919 г.

Тип. Наркомисса № 1, Советск. пл. № 1.

Заказ № 1296/172.

П Р И К А З № 1

населению г. Таращи и Таращанского уезда.

§ 1

На основании приказа № 1 Военного Комиссара Н-ской бригады по г. Тараще и уезду утвержден Таращанский Уездный Революционный Комитет в составе т.т. Яцвского, Лысенко и Гриневича, который сего числа вступил в исполнение своих обязанностей.

§ 2

Все приказы Польских панов и продажных ихних лакеев петлюровцев аннулируются.

§ 3

Уездревком призывает население г. Таращи и уезда приступить к своей мирной жизни.

§ 4

Все приказы и распоряжения Ревкома подлежат безусловному исполнению. Граждане, невыполняющие приказов и распоряжений Советской Власти будут караться самыми беспощадными карами военно-революционного времени. Никто не может отговариваться незнанием приказов Советской Власти.

§ 5

Всякие обыски, аресты и реквизиции без ордера на то Ревкома воспрещаются и будут караться законом революционного времени.

Всем гражданам вменяется в обязанность немедленно доложить Ревкому обо всех незаконных арестах, обысках, реквизициях и всяких других насилиях. Неисполняющие настоящего параграфа граждане будут привлекаться к ответственности наравне с преступниками.

§ 6

Денежные Советские знаки имеют обязательное хождение без всякого понижения курса. Виновные в нарушении сего параграфа будут караться самыми беспощадными карами.

§ 7

Все граждане, находившиеся на службе в учреждениях польской и петлюровской власти за время пребывания их в уезде, обязаны явиться в отдел Управления Уездревкома в течение 48 часов для регистрации.

§ 8

Квартальные Комитеты должны немедленно приступить к исполнению своих обязанностей и немедленно же привести в своих кварталах улицы и дворы в санитарное состояние.

§ 9

Квартальным Комитетам приказываем в течение 48 час. сообщить Ревкому обо всех гражданах, бежавших от Советской Власти.

§ 10

Торговцам вменяется в обязанность в 3-х дневный срок очистить от мусора улицы и площадь в районе своих лавок. За неисполнение будет наложен штраф.

Председатель Ревкома ЯЦВСКИЙ

Члены ЛЫСЕНКО
ГРИНЕВИЧ

21/V 1920 г. г. Тараща

вх ЛЧО
24/II-20р.
46
28
30

Приказ № 17

от 24 июня 1920 г.

ВСЕМ ОРГАНАМ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОВЕТСКИХ
УЧРЕЖДЕНИЙ и КООПЕРАТИВНЫМ ПРЕДПРИ-
ЯТИЯМ.

§ 1.

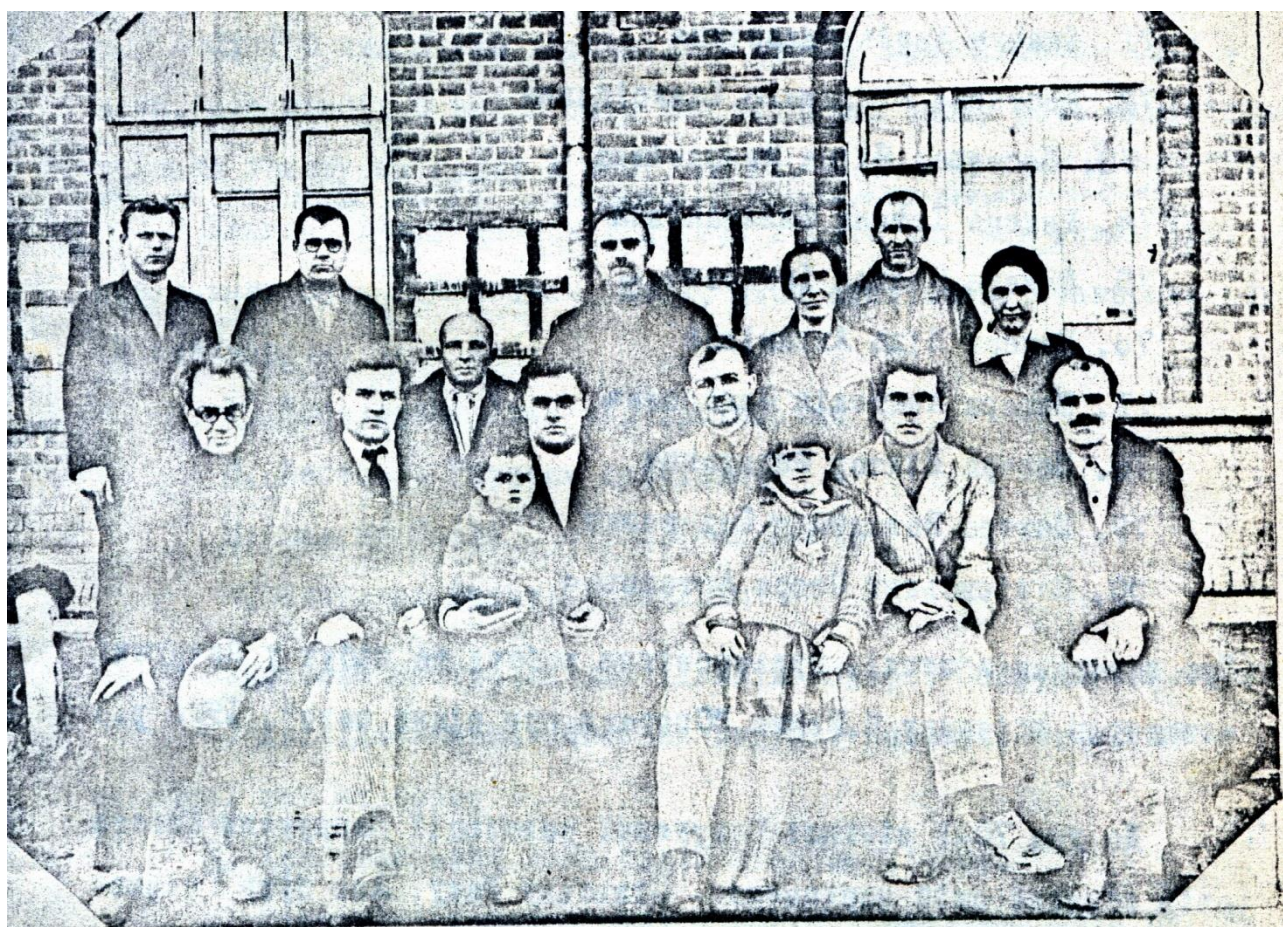
В целях искоренения спекуляции денежными со-
ветскими знаками и облегчения проведения в жизнь
финансовой политики Сов. Правительства, приказыва-
ется вышеуказанным учреждениям принимать исклю-
чительно советские деньги, все же остальные денеж-
ные знаки как-то: керенки, украинки, николаевки и
друг. не должны приниматься.

НАРУШАЮЩИЕ НАСТОЯЩИЙ ПРИКАЗ БУДУТ
ПРИВЛЕКАТЬСЯ К САМОЙ СТРОГОЙ ОТВЕТСТВЕН-
НОСТИ.

Председателя Яцевский

Завед. Отдел. Управления Гриневич.

Учительський колектив Станіславчицької
середньої школи у якого навчалися перші
випуски Попружанської 7-річки.

фото 1938 р.